

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет математики та інформатики
Кафедра диференціальних рівнянь

**Методичні рекомендації до організації, проведення
та проходження науково-педагогічної практики**
здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за освітньо-
професійною програмою «Інформатика та інформаційні технології в освіті»
спеціальності 014.09 - Середня освіта (Інформатика)

Чернівці – 2024

УДК 001.8(075.8)

М 816

Друкується за ухвалою Вченої ради факультету математики та інформатики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол №12 від 25.06.2024 року)

Рецензенти:

Кондур О.С. – доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Конет І.М. – доктор фізико-математичних наук, професор, професор кафедри теорії функції та методики навчання математики Волинського національного університету імені Лесі Українки

Укладач: **Літовченко В.А.**, доктор фізико-математичних наук, професор

М 816 **Методичні** рекомендації до організації, проведення та проходження науково-педагогічної практики здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Інформатика та інформаційні технології в освіті» спеціальності 014.09 – Середня освіта (Інформатика): метод. реком. / уклад. В.А. Літовченко. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. 62 с.

ISBN 978-966-423-795-3

У публікації викладено методологічні засади організації, проведення та проходження науково-педагогічної практики для магістрантів спеціальності Середня освіта (Інформатика), сформульовано мету, завдання та зміст практики, а також компетентності, результати навчання, основні вимоги та особливості проходження практики. Наведено методичні рекомендації з практичної діяльності магістрантів

УДК 001.8(075.8)

ISBN 978-966-423-795-3

© Літовченко В.А., 2024
© Чернівецький національний університет, 2024

ЗМІСТ

Передмова -----	4
Мета, завдання та зміст практики-----	5
Очікувані результати практики -----	6
Організація та керівництво практикою-----	7
Обов'язки керівників і практикантів-----	10
Методологія проведення практики-----	11
Звітна документація-----	13
Захист та оцінювання практики-----	14
Довідкова інформація та методичні рекомендації з практичної діяльності-----	17
Інформаційне забезпечення наукового дослідження-----	17
Науковий документ і його види-----	19
Пошук, обробка та фіксація інформації-----	21
Цитування та бібліографічні посилання-----	24
Бібліографічний опис і його структура-----	26
Приклади бібліографічного опису документів-----	27
Педагогічне спостереження-----	30
Педагогічний експеримент-----	35
Розробка програми експерименту-----	38
Методика проведення педагогічного експерименту-----	40
Базові способи формування репрезентативних вибірок-----	43
Вказівки до написання відгуку/рецензії-----	44
Вказівки до написання звіту-----	46
Література-----	47
Додатки: -----	49
1. Бланк індивідуального плану проходження практики-----	49
2. Бланк титульної сторінки звіту про практику-----	50
3. Форма щоденника практики та зразок ведення записів у ньому-----	51
4. Форма програми педагогічного експерименту -----	52
5. Відгук-характеристика керівника практики-----	53
6. Інструкція з охорони праці та безпеки життєдіяльності-----	54

ПЕРЕДМОВА

Порядок проходження практики у Чернівецькому національному університету імені Юрія Федьковича (ЧНУ) регламентується «Положенням про проведення практики здобувачів вищої освіти ЧНУ» (надалі Положення про практику в ЧНУ), затвердженого Вченою радою цього університету (протокол №7 від 31.08.2020р.). Це положення розроблене відповідно до Закону України «Про освіту» № 2145 – VIII від 05.09.2017 р., Закону України «Про вищу освіту» № 1556 – VII від 01.07.2014 р., положення «Про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», затвердженого наказом Міністерства освіти України від 08.04.1993 р. № 93 (зі змінами), листів Міністерства освіти і науки України від 07.02.09 р. 1/9-93 «Про практичну підготовку студентів», рекомендацій про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, розроблених Державною науковою установою «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» у 2013 році.

Науково-педагогічна практика здобувачів вищої освіти галузі знань – 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальності 014.09 «Середня освіта (Інформатика)», є обов'язковим компонентом з циклу загальної підготовки освітньо-професійної програми «Інформатика та інформаційні технології в освіті» з надання освітніх послуг для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня. Вона має науково-стажувальний характер. Цей вид практики є невід'ємною частиною підготовки до науково-професійної діяльності майбутніх висококваліфікованих фахівців, які готуються до виконання відповідних професійних функцій та обов'язків в галузі освіти, здатних розв'язувати складні освітні задачі та проблеми, які потребують здійснення інновацій та/або проведення педагогічних досліджень і характеризуються невизначеністю умов.

Предметом науково-педагогічної практики є розвинення навичок у здобувачів вищої освіти самостійної науково-педагогічної роботи, розширення їх фахового наукового світогляду та підготовка до подальшого виконання магістерського дослідження.

Загальний обсяг практики становить 5 кредитів ЄКТС. Проходження цього виду практики заплановане в першому семестрі навчання, воно відбувається на факультеті математики та інформатики ЧНУ і триває весь семестр, з розрахунку – 3 год на тиждень роботи з керівником практики, решта годин практики відведено на самостійну роботу. Завершується захистом практики на кафедрі диференціальних рівнянь. Результати підсумкового контролю заносяться у відомість обліку успішності, залікову книжку здобувача вищої освіти.

Керівниками цієї практики призначаються науковці випускової кафедри, та, за потреби, можуть залучатися консультанти із закладів освіти, ІТ-компаній та Соціально-психологічного центру ЧНУ, Міського центру професійного розвитку педагогічних працівників тощо. Керівник науково-педагогічної практики в подальшому стає керівником магістерського дослідження здобувача та його кваліфікаційної роботи.

МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ПРАКТИКИ

Навчальна дисципліна має на *мети* сформувати в студентів магістрантів знання та вміння з питань організації та форм здійснення процесу науково-педагогічних досліджень в сучасних умовах, а також підготувати магістрантів до проведення магістерських досліджень за обраною тематикою.

Основними *завданнями* навчальної дисципліни є:

- ✓ підготовка до залучення студентів магістрантів до самостійної дослідницької діяльності;
- ✓ формування уявлень про сучасні інформаційні технології наукової інформації;
- ✓ оволодіння сучасними методами збирання, аналізу та обробки наукової інформації;
- ✓ формування вміння використовувати методи науково-педагогічного дослідження;
- ✓ ознайомлення із тематикою та методикою проведення науково-дослідної роботи випускової кафедри та факультету;
- ✓ обрання наукового керівника та наукового напрямку й тематики подальшого магістерського дослідження;
- ✓ визначення теми, структури та логіки майбутньої кваліфікаційної роботи;
- ✓ ознайомлення з вимогами до оформлення кваліфікаційної роботи;
- ✓ оволодіння вміннями подавати наукові результати у вигляді звітів, публікацій, доповідей, критично оцінювати їх.

Структура *змісту* навчальної дисципліни подана в наступній таблиці.

Назви тем	Кількість годин
Тема 1. Настановча конференція.	2
Тема 2. Науково-педагогічний склад та науково-дослідна тематика випускової кафедри.	15
Тема 3. Тематика та методика проведення науково-дослідної роботи факультету математики та інформатики ЧНУ.	15
Тема 4. Репозитарій ARCher ЧНУ. Захищені магістерські кваліфікаційні роботи.	15

Тема 5. Обрання наукового напрямку й тематики майбутнього магістерського дослідження.	6
Тема 6. Тема кваліфікаційної роботи, її структура та логіка.	25
Тема 7. Робота з інформаційними джерелами обраного напрямку дослідження.	40
Тема 8. Розробка проєкту педагогічного спостереження/експерименту.	20
Тема 9. Підготовка звітної документації науково-педагогічної практики.	10
Тема 10. Підсумкова конференція/захист практики.	2
Всього	150

Знання й досвід, набуті при проходженні науково-педагогічної практики, будуть корисними при написанні кваліфікаційної роботи та в науково-професійній діяльності майбутнього фахівця зі спеціальності Середня освіта (Інформатика).

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ПРАКТИКИ

По завершенню проходження науково-педагогічної практики здобувачі вищої освіти мають досягти наступних **програмних результатів знань і умінь**:

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

ЗК4. Здатність виявляти та вирішувати проблеми у сфері професійної діяльності, бути критичним і самокритичним;

ЗК5. Здатність генерувати нові ідеї (креативність) та приймати обґрунтовані рішення;

ЗК7. Здатність здійснювати науково-педагогічні дослідження, прогнозувати та презентувати їх результати;

ФК1. Здатність до поглиблення знань і розуміння предметної області та професійної діяльності;

ФК2. Здатність використовувати інновації у професійній діяльності;

ФК3. Здатність здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності і визначати потреби, перспективи та наявні ресурси для професійного розвитку впродовж життя;

ФК5. Здатність використовувати ефективні шляхи мотивації учнів до саморозвитку, спрямовувати їх на прогрес і формувати у них обґрунтовану позитивну самооцінку;

ФК8. Здатність формувати в учнів культуру академічної доброчесності та дотримуватися її принципів у власній професійній діяльності;

ПК2. Здатність до поглиблення знань і розуміння предметної області та професійної діяльності;

ПК6. Здатність до організації і проведення позанавчальної роботи здобувачів освіти з інформатики, їх самостійної і дослідницької роботи;

ПК7. Здатність розуміти інноваційні ІКТ-зорієнтовані педагогічні технології та використовувати їх в навчальному процесі.

Педагогічна практика передбачає формування у здобувачів вищої освіти таких **програмних результатів навчання:**

РН6. *Визначає і характеризує* основні принципи, закони та методики науково-педагогічних досліджень; *описує* апарат науково-педагогічного дослідження, *демонструє* навички презентації результатів науково-педагогічного дослідження;

РН7. *Визначає, аналізує та характеризує* педагогічні інновації, *демонструє* вміння їх практичного застосування у професійній діяльності;

РН8. *Описує* показники якості педагогічної діяльності, *аналізує* можливі впливи на них внутрішніх і зовнішніх чинників, *визначає* індивідуальні професійні потреби, шляхи покращення власної педагогічної майстерності, *обирає* ресурси для професійного розвитку впродовж життя;

РН9. *Демонструє* вміння класифікувати, упорядковувати і узагальнювати навчальний матеріал відповідно до умов навчального процесу, потреб формування ключових компетентностей та інтегрованого навчання;

РН10. *Називає і аналізує* шляхи мотивації учнів до саморозвитку, *демонструє* вміння розробляти план практичної реалізації для формування адекватної позитивної самооцінки й я-ідентичності;

РН11. *Демонструє* вміння забезпечувати конструктивну та безпечну взаємодію з учасниками освітнього процесу;

РН13. *Демонструє* здатність діяти автономно і в команді;

РН14. *Демонструє* дотримання культури академічної доброчесності у власній діяльності та *демонструє* вміння формувати її в учнів;

ПРН3. *Проявляє* здатність до пошуку додаткової інформації, її самостійного опрацювання з метою поглиблення знань предметної області;

ПРН9. *Вміє організовувати і проводити* позанавчальну, самостійну і дослідницьку роботу здобувачів освіти з інформатики;

ПРН10. *Знає і розуміє* сутність інноваційних ІКТ-зорієнтованих педагогічних технологій та *впроваджує* їх у навчальному процесі.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КЕРІВНИЦТВО ПРАКТИКОЮ

Згідно з Положенням про практику в ЧНУ [1] загальна організація практики та контроль за її проведенням в університеті здійснюється першим проректором.

При цьому, відповідальність за її організацію та проведення покладається на завідувача практики університету, декана факультету, керівника практики у структурному підрозділі, завідувача кафедри та керівника практики від кафедри (яка забезпечує проведення практики).

Декан факультету:

- † добирає разом із завідувачем кафедри (яка забезпечує проведення практики) та завідувачем практики університету бази практики для проходження цієї практики здобувачами вищої освіти зазначеної спеціальності;
- † бере участь у роботі настановних і підсумкових конференцій з практики;
- † здійснює загальний контроль за організацією та проходженням практики здобувачів вищої освіти факультету.

Відповідальна особа за організацію та проведення практики на факультеті:

- † бере також участь у виборі баз практики;
- † контролює готовність та відповідність програмі баз практики перед початком практики;
- † забезпечує проведення всіх організаційних заходів перед відбуттям магістрантів на практику: підготовку проекту наказу, інструктаж про порядок проходження практики та з техніки безпеки, надання практикантам необхідних документів (направлення, програми, щоденник, методичні рекомендації та ін., перелік яких встановлює навчальний відділ університету);
- † розподіляє магістрантів на бази практики;
- † повідомляє практикантів про систему звітності з практики, а саме: подання письмового звіту, підготовка доповіді, повідомлення, виступу тощо;
- † у тісному контакті з керівниками від кафедри забезпечує якість проходження практики згідно з програмою;
- † протягом тижня після захисту практики подає до навчального відділу письмовий звіт про проходження практики із зауваженнями та пропозиціями щодо її поліпшення.

Завідувач кафедри, яка забезпечує проведення практики:

- † забезпечує розробку робочої програми практики, контролює її виконання (випускова кафедра забезпечує розробку наскрізних програм практики);
- † при складанні навантаження кафедри планує керівництво практикою викладачам із досвідом роботи, який відповідає профілю роботи баз практики;
- † призначає відповідальну особу на кафедрі за організацію та проведення практики.

Завідувач практики університету:

- † забезпечує чітку організацію, планування та облік результатів практики, складає загальноуніверситетський графік проведення практик;
- † забезпечує проведення всіх організаційних заходів щодо проходження виробничих і навчальних практик: інструктаж про порядок проходження практики та з техніки безпеки, надання студентам-практикантам необхідної документації (направлення, щоденник практики тощо);
- † бере участь у проведенні настановних і підсумкових конференцій на факультетах;
- † звітує на засіданнях Вченої ради університету за підсумками проведення навчальних і виробничих практик;
- † бере участь у засіданнях кафедр, підсумкових конференціях з питань організації, проведення та підсумків виробничих і навчальних практик;
- † перевіряє оформлення звітної документації про виробничі, навчальні та асистентські практики (відомостей, залікових книжок, щоденників тощо);
- † контролює забезпечення належних умов праці і побуту студентів та проведення з ними обов'язкових інструктажів з дотримання правил і норм охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії відповідно до законодавства;
- † контролює виконання практикантами правил внутрішнього трудового розпорядку;

- † готує звіти про результати проведення навчальних і виробничих практик в університеті за перше та друге півріччя кожного навчального року;
- † узагальнює навчально-методичний досвід організації, проведення практик, вносить пропозиції щодо реалізації отриманих рекомендацій.

Безпосереднє керівництво практикою та виконання програми практики забезпечує випускова кафедра, яка відповідає за її проведення.

Науково-педагогічна практика проводиться в ЗВО (базах практики) на основі укладених договорів.

На здобувачів вищої освіти – практикантів поширюються законодавство України про працю та Правила внутрішнього трудового розпорядку бази практики.

ОБОВ'ЯЗКИ КЕРІВНИКІВ І ПРАКТИКАНТІВ

Положенням про практику в ЧНУ регламентує обов'язки учасників науково-педагогічної практики [1].

В обов'язки керівника практики від кафедри входить:

- ✓ провести інструктивну нараду зі студентом-практикантом. У разі потреби навчити студента-практиканта безпечних методів праці;
- ✓ допомогти здобувачу освіти визначитись із тематикою наукового дослідження та обрання теми майбутньої кваліфікаційної роботи;
- ✓ сформулювати студенту-практиканту індивідуальний план проходження практики;
- ✓ надавати практиканту необхідну науково-методичну допомогу та консультаційну підтримку у вирішенні завдань, визначених програмою практики;
- ✓ забезпечити необхідні умови для виконання студентом програми практики та, за необхідності, внесення коректив щодо підвищення ефективності проведення практики;
- ✓ під час проведення практики постійно контролювати забезпечення належних умов праці і побуту практиканта та дотримання ним правил і норм охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії відповідно до законодавства;

- ✓ контролювати виконання практикантом правил внутрішнього трудового розпорядку, ведення ним щоденника практики;
- ✓ після закінчення практики надати студенту-практиканту свою характеристику-відгук.
- ✓ своєчасно подати завідувачу кафедри письмовий звіт про проведення практики із зауваженнями та пропозиціями щодо її поліпшення.

Основні обов'язки студента-практиканта:

- ✓ участь у настановчій конференції практики;
- ✓ виконання діючих правил внутрішнього розпорядку бази практики, суворе дотримання правил охорони праці, техніки безпеки та санітарії;
- ✓ обрання керівника практики протягом першого тижня проходження практики;
- ✓ систематична робота над виконанням завдань практики;
- ✓ виконання всіх завдань практики в повному обсязі;
- ✓ відповідальність за виконану роботу;
- ✓ ведення щоденника практики, ретельна фіксація виконання етапів календарного плану практики;
- ✓ підтримування постійного зв'язку з керівником практики, отримування консультації та регулярна поява на проміжному контролі;
- ✓ підготовка звітної документації практики;
- ✓ участь у підсумковій конференції/захисті науково-педагогічної практики.

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИКИ

Перед початком науково-педагогічної практики завідувач кафедри разом із потенційними керівниками практики проводять настановчу конференцію, на якій роз'яснюється специфіка проходження практики, її мета, завдання та вимоги до проходження практики, а також, проводиться інструктаж з охорони праці та безпеки життєдіяльності.

Головна мета настановчої конференції – ввести студентів у коло методичних питань, які будуть вирішувати практиканти, ознайомити їх з порядком проходження науково-педагогічної практики, її змістом, метою та завданнями, а також, з основними вимогами, правами і обов'язками практикантів та керівників, формами звітності та критеріями оцінювання.

До відома практикантів доводиться графік проходження практики, доступ до необхідних інформативних ресурсів, вимоги до ведення щоденника практики, підготовки письмового звіту та доповіді при захисті практики.

Протягом першого тижня практики, студент-практикант зобов'язаний ознайомитись із кафедральною тематикою магістерських робіт і визначитись із вибором керівника практики з науково-педагогічного складу випускової кафедри. При виборі керівника доцільно зважити на власні наукові вподобання та врахувати науково-дослідну тематику викладача, усвідомлюючи, що керівник науково-педагогічної практики в подальшому стає науковим керівником магістерського дослідження студента та його кваліфікаційної роботи.

Керівник практики формує індивідуальний план проходження науково-педагогічної практики для студента-практиканта. Він зобов'язаний допомогти студенту визначитись із вибором наукового напрямку й тематики подальшого магістерського дослідження. Запропонувати для опрацювання інформаційні джерела за обраним напрямком. Відтак, разом з студентом конкретизувати тему майбутньої кваліфікаційної роботи, спроектувати її структуру та логіку дослідження, а також, розробити проект майбутнього педагогічного спостереження/експерименту з обраної теми кваліфікаційної роботи.

Під час проходження практики студенти ведуть щоденник практики, в якому в хронологічному порядку записують зміст виконаної роботи кожного етапу практики.

Завідувач випускової кафедри разом з керівниками практики несуть відповідальність за організацію, якість і результати практики здобувачів вищої освіти.

Зауваження. У випадку дистанційного навчання, на період карантину та/або воєнного стану науково-педагогічна практика може проходити в змішаному/дистанційному форматі в терміни, що визначені навчальними планами та з урахуванням особливостей змішаного/дистанційного навчання.

Студенти, які перебувають за кордоном, або на особливо небезпечних територіях, науково-педагогічну практику проходять дистанційно з використанням дистанційних технологій навчання в умовах воєнного стану.

Відповідно до мети та структури змісту навчальної дисципліни, основні завдання студента-практиканта з науково-педагогічної практики такі:

- участь у настановчій конференції;
- ознайомлення із тематикою та методикою проведення науково-дослідної роботи випускової кафедри та факультету;
- робота з репозитарієм ARCher ЧНУ;
- обрання наукового керівника та наукового напрямку й тематики подальшого магістерського дослідження;
- визначення теми, структури та логіки майбутньої кваліфікаційної роботи;

- пошук, обробка та аналіз матеріалу для якісної підготовки кваліфікаційної роботи;
- написання реферату інформаційних джерел за обраним напрямом дослідження;
- розробка проєкту та написання програми педагогічного спостереження/експерименту з обраної тематики дослідження;
- для однієї із захищених магістерських робіт випускової кафедри:
  - написати розгорнуту рецензію/відгук;
  - від імені автора цієї роботи за одержаними в ній результатами підготувати тези на наукову конференцію або написати пробну наукову статтю (згідно з вимогами оформлення одного з фахових журналів);
- оформлення та подача керівнику практики звітної документації;
- участь у підсумковій конференції/захисті науково-педагогічної практики.

ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ

Після закінчення практики кожен студент повинен подати на випускову кафедру наступні документи:

- **Індивідуальний план практики** з відміткою про його виконання.
- **Щоденник науково-педагогічної практики** завізований підписом керівника практики.
- **Реферат** інформаційних джерел з обраного напрямку дослідження, з оцінкою керівника.
- **Тема** та структура майбутньої кваліфікаційної роботи.
- **Програма** педагогічного спостереження/експерименту з обраної тематики дослідження завізований підписом керівника.
- **Рецензія/відгук** на одну із захищених магістерських робіт випускової кафедри, з оцінкою керівника.
- **Пробна наукова стаття** або тези на наукову конференцію за одержаними в рецензованій магістерській роботі результатами від імені автора цієї роботи, з оцінкою керівника.
- **Характеристика-відгук** керівника практики.
- **Звіт про практику**.

Ці документи на кафедру студенти денної форми навчання подають у триденний термі відразу після закінчення практики, а студенти заочної форми – під час останнього заїзду першого семестру.

Щоденник педагогічної практики зручно оформляти в потовщеному зошиті (на 48-60 с.), записи рекомендується робити з першого дня проходження прак-

тики. Всі документи слід розмістити в паперову папку зі зав'язками та підписати її.

По закінченню практики, в п'ятиденний термін кафедра диференціальних рівнянь для студентів денної форми навчання проводить підсумкову конференцію – захист науково-педагогічної практики. Для студентів заочної форми навчання цей захист проводиться під час останнього заїзду в першому семестрі. На захисті магістранти захищають свій звіт та презентують результати виконання завдань практики.

Результат захисту науково-педагогічної практики заноситься в екзаменаційну відомість, проставляється в заліковій книжці та в журналі обліку успішності студентів у деканаті.

ЗАХИСТ ТА ОЦІНЮВАННЯ ПРАКТИКИ

Захист науково-педагогічної практики відбувається при комісії, яку призначає завідувач випускової кафедри. До складу комісії входять відповідальні особи від факультету, керівники практики від кафедри, викладачі кафедри, які викладали студентам дисципліни професійної підготовки.

Комісія заслуховує на кафедрі звіт про проходження практики здобувачів вищої освіти. Результати підсумкового контролю заносяться у відомість обліку успішності, залікову книжку здобувача вищої освіти.

Звітна документація з практики зберігається на кафедрі протягом трьох календарних років.

Практикант, який не виконав програму педагогічної практики відраховується з університету.

Підсумки практики обговорюється на засіданні кафедри, а загальні підсумки практики підводяться на вченій раді факультету.

При оцінюванні науково-педагогічної практики доцільно використовувати наступні критерії:

- ✓ Рівень професійно-педагогічних умінь.
- ✓ Прояв професійно-значущих якостей особистості:
  - дисциплінованість;
  - організованість;
  - доброзичливість;
  - Врівноваженість тощо;
- ✓ Якість виконання усіх завдань практики.

- ✓ Рівень виявлення творчості.
- ✓ Рівень педагогічного аналізу та рефлексії.
- ✓ Повнота та якість звітної документації.

Оцінка **«відмінно» - А (90-100 балів)** – виставляється у випадку, коли всі завдання науково-педагогічної практики виконано в повному обсязі, наявна вся звітна документація. Звіт подано у встановлений термін, він містить всі належно оформлені структурні елементи. У щоденнику студента-практиканта зафіксовано зміст роботи протягом усього періоду проходження практики. Характеристика-відгук позитивна, загальна оцінка керівника за практику – «відмінно». Доповідь студента на захисті науково-педагогічної практики є чіткою та впевненою, він дає правильні та чіткі відповіді на всі поставлені запитання, правильно аргументує кожну відповідь.

Оцінка **«дуже добре» - В (80-89 балів)** – виставляється у випадку, якщо завдання, передбачені робочою програмою практики, виконані правильно, але недостатньо повно. Наявна вся звітна документація, яка в основному належно оформлена. Звіт подано у встановлений термін, який містить всі структурні елементи. У щоденнику студента-практиканта зафіксовано зміст роботи протягом усього періоду проходження практики. Характеристика-відгук позитивна, загальна оцінка керівника за практику – «дуже добре». Доповідь студента на захисті практики є впевненою, він дає правильні відповіді на всі поставлені запитання, проте не завжди впевнений в аргументації, або не завжди коректно формулює власні міркування.

Оцінка **«добре» - С (70 – 79 бали)** - виставляється у випадку, коли завдання практики виконано з незначними помилками. В ході виконання завдань допускалися незначні помилки. Звітна документація оформлена згідно вимог. У щоденнику студента-практиканта зафіксовано зміст роботи протягом усього періоду проходження практики. Характеристика-відгук позитивна, загальна оцінка керівника за практику – «добре». Доповідь студента на захисті педагогічної практики є впевненою, проте він допускає неточності у відповідях на поставлені додаткові запитання.

Оцінка **«задовільно» - D (60 – 69 бали)** - виставляється у випадку, якщо завдання практики виконано не в повному обсязі, в ході виконання завдань допускалися помилки. Звітна документація оформлена з помилками. Щоденник оформлено. У характеристиці-відгуку оцінка керівника за практику – «задовільно». Доповідь студента за змістом практики є неповною, містить незначні неточності, студент в основному дає правильні відповіді на поставлені (додаткові) запитання.

Оцінка **«достатньо» - E (50 –59 балів)** - виставляється у випадку, коли завдання практики виконано з помилками: всі завдання практики виконувалися,

але допущені неточності. Документація оформлена з помилками. Щоденник оформлено. У характеристиці-відгуку оцінка керівника за практику – «задовільно». Доповідь студента щодо практики є невпевненою, містить неточності та/або помилки, студент намагається дати відповідь на поставлені (додаткові) запитання.

Оцінка «незадовільно» - **FX (35 – 49 балів)** - виставляється з можливістю повторного складання. Більшу частину завдань практики виконано. Звітна документація оформлена з помилками. Відсутній щоденник. У характеристиці-відгуку оцінка керівника за практику – «незадовільно». Доповідь студента щодо практики є частковою, містить грубі неточності та/або помилки, студент неспроможний відповісти на типові питання науково-дослідної практики.

Оцінка «незадовільно» - **F (1 – 34 бали)** з обов'язковим повторним проходженням практики. Студент зовсім не виконав або виконав меншу частину запланованих завдань практики і виявив повну невідповідність до практичної діяльності на репродуктивному та конструктивному рівнях майбутньої професійної діяльності.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS
	Оцінка (бали) Пояснення за розширеною шкалою
Відмінно	A (90-100)
Добре	B (80-89)
	C (70-79)
Задовільно	D (60-69)
	E (50-59)
Незадовільно	FX (35-49)
	F (1-34)

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інформація та інформаційні джерела

Проведення наукових досліджень вимагає відповідного інформаційного забезпечення, за допомогою якого створюються умови для реалізації зазначеного процесу.

Інформаційне забезпечення [4] – це сукупність інформації та способів її пошуку, обробки, накопичення, збереження, систематизації та узагальнення з метою використання в процесі наукового дослідження.

Завданням інформаційного забезпечення є інформування науковців про стан досліджуваних об'єктів; це засіб комунікації науковців.

Інформація (від лат. informatio – «відомості, роз'яснення, переказ») – це знання, відомості, дані, які отримуються та нагромаджуються в процесі життєдіяльності людини.

Існує кілька основних видів інформації, які класифікуються за методами її відображення, шифрування або зберігання:

- † графічна – це інформація, в якій всі дані та відомості відображаються в образотворчому вигляді. Така інформація спочатку передавалася у вигляді певних схем на скелях, а потім перетворювалася на полотна, креслення, фотографії;
- † текстова – це інформація, для якої використовується спосіб кодування з залученням мовних письмових знаків. Цей вид інформації набув максимального розвитку після того, як була винайдена можливість друкувати книги і з'явився папір;
- † звукова – це та інформація, яка передається або зберігається за допомогою звукозаписних пристроїв;
- † числова – це сучасний вид інформації, в якому всі дані представляються у вигляді чисел;
- † тактильна – це інформація, яку можна передати тільки за допомогою відчуттів;
- † органолептична – це інформація, яка передається лише за допомогою запаху і смаку.

Розрізняють наступні **властивості** інформації [2]:

- **достовірність** – відповідність отриманої інформації об'єктивній реальності навколишнього світу;
- **цінність** – визначається ступенем її корисності для кожного окремого користувача;
- **цінність** – визначається ступенем її корисності для кожного окремого користувача;

- *актуальність* – це міра відповідності цінності та достовірності інформації поточному часу (певному часовому проміжку);
- *дискретність* – одиницями інформації як засобами висловлювання є слова, речення, уривки тексту, а з погляду змісту – поняття, висловлювання, опис фактів, гіпотези, теорії, закони тощо;
- *старіння* – поява нової інформації, з надходженням якої попередня інформація є правильною, але перестає адекватно передавати явища та закономірності матеріального світу, людського спілкування та мислення;
- *розсіювання* – існування в багатьох джерелах;
- *суспільна природа* – джерелом інформації є пізнавальна діяльність людей, суспільства;
- *мовна природа* – інформація виражається за допомогою мови – знакової системи будь-якої природи, яка служить засобом спілкування, мислення, висловлювання думки.

Наукова інформація – це логічна інформація, яка отримується в процесі пізнання, адекватно відображає закономірності об'єктивного світу і використовується в науково-технічних цілях.

Основні ознаки наукової інформації:

- вона отримується в процесі пізнання закономірностей об'єктивної дійсності, підґрунтям якої є практика, і подається у відповідній формі;
- це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки, виробництва, отримані в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, виробничої та громадської діяльності.

Організація та здійснення наукових досліджень значною мірою залежать від складу, змісту та характеру джерел, які для цього використовуються.

Застосування у наукових дослідженнях комп'ютерних технологій не замінює документальні джерела інформації, а, навпаки, посилює потребу в них.

Метод вивчення інформаційних джерел з проблем дослідження [6] – це група методів дослідження, за яких використовують систему процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз і тлумачення продуктів діяльності людини. До них належать: аналіз особистих документів, аналіз офіційних матеріалів групової, колективної та масової комунікації, аналіз продуктів діяльності.

Аналіз особистих документів (листів, щоденників, автобіографій, особових справ) дає матеріал для психодіагностики, дослідження ставлення особистості до навчання, оцінки рівня засвоєння знань і сформованості умінь та навичок.

Аналіз офіційних матеріалів групової, колективної та масової комунікації (записів дискусій, розмов, нарад; статутів, наказів, розпоряджень, законів) застосовується для вивчення соціальних процесів, явищ та їх впливу на особистість і стан навчально-виховної роботи в школі.

Аналіз продуктів діяльності (творчих, професійних, поведінкових, суспільних тощо) як метод психолого-педагогічного дослідження широко використовується в дослідницькій, прикладній діяльності педагогів і психологів. Ефективність цього методу залежить від уміння дослідника знаходити в документах навчально-виховного закладу та матеріалах діяльності вихованців головне, характерне, глибоко аналізувати його, бачити за ним реальні факти в діях педагогів і учнів.

Науковий документ і його види

Науковим документом (документом науково-технічної інформації) називається носій з науковими даними (науково-технічною інформацією) в якому обов'язково зазначається про те, ким, де і коли він був створений.

Наукові документи поділяються на: *друковані, рукописні (машинописні)*.

Друковані документи (видання) – це ті, які пройшли редакційно-видавничу обробку і виготовлені поліграфічним способом, самостійно оформлені та мають вихідні відомості.

Рукописні документи – це паперові носії інформації, підготовлені шляхом рукописання, або за допомогою друкарської машинки чи комп'ютерного текстового редактора.

Розрізняють первинні та вторинні документи.

Первинні документи – це носії, що містять нові науково-технічні відомості про результати науково-дослідної, проектно-конструкторської і практичної діяльності або нове осмислення відомих ідей і фактів. До них відносять більшість книг за винятком довідників, періодичні видання, науково-технічні звіти, дисертації, депоновані рукописи тощо.

До *вторинних документів* належать бібліографічні описи, анотації, реферати, огляди, довідкові та інформаційні видання, переклади, бібліотечні каталоги, бібліографічні покажчики і картотеки, реєстри бухгалтерського обліку господарської діяльності підприємств і підприємців, складені на підставі первинної документації.

Основні джерела науково-технічної інформації можна згрупувати в такому вигляді:

- ✓ *книга* – це багатосторінковий неперіодичний твір обсягом не менш ніж 48 сторінок, у якому зосереджено великий досвід і знання;
- ✓ *брошура* – друковане видання обсягом від 5 до 48 сторінок, що містить оперативну інформацію;
- ✓ *монографія* – це наукова праця одного або кількох авторів з поглибленим викладом матеріалу конкретної галузі науки, містить повне й вичерпне дослідження якоїсь проблеми чи теми;

- ✓ *дисертація* – спеціально підготовлена наукова праця на правах рукопису, яку виконують для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня;
- ✓ *автореферат дисертації* – стислий виклад дисертаційної роботи, який робиться після її фактичного завершення. Видається, зазвичай, невеликим накладом і розсилається в спеціалізовані наукові організації для апробації та отримання відгуків на роботу;
- ✓ *препринт* – наукове видання, що містить основні наукові матеріали автора у стислому викладі;
- ✓ *тези доповіді* – це опубліковані до початку наукової конференції, з'їзду, симпозіуму чи наукового семінару матеріали, де викладено основні аспекти наукової доповіді;
- ✓ *збірник наукових праць* – це видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напрямку, але з різних його галузей. У збірнику публікуються завершені праці з рекомендацією їх використання;
- ✓ *науковий журнал* – це періодичне видання, в якому публікуються роботи з певної галузі академічної науки. Статті, що надсилаються до таких журналів, перед публікацією неупереджено рецензуються фахівцями, які зазвичай не входять до складу редакції журналу, а ведуть дослідження в галузях, близьких до тематики статті;
- ✓ *періодичні видання* – це журнали, бюлетені та інші видання з різних галузей науки і техніки. В періодичних виданнях друкуватись праці про результати наукових досліджень. Виклад матеріалу проводиться в популярній, доступній формі;
- ✓ *спеціальні випуски* технічних видань – це документи інформаційного, рекламного плану, статистичні й аналітичні дані з проблеми;
- ✓ *патентно-ліцензійна документація* – це сукупність документів, які містять відомості про суть технічних або технологічних рішень, заявлених для патентування або визнаних патентоспроможними, а також відомості, що мають юридичне значення й визначають права авторів та власників патентів. Це описи винаходів, торгових марок, промислових знаків, корисних моделей;
- ✓ *стандарти* – це нормативно-технічні документи стосовно єдиних вимог до продукції, її розробки, виробництва та застосування;
- ✓ *навчальна література* – це підручники, навчальні посібники, навчально-методичні видання;
- ✓ *рукописні/машинописні документи* – це кваліфікаційні та дисертаційні роботи, звіти про науково-дослідну роботу, окремі праці;
- ✓ *науково-інформаційна діяльність* – сукупність дій, спрямована на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави, що полягає в збиранні інформації, її аналітико-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні;

- ✓ *інформаційні ресурси науково-технічної інформації* – це систематизовані зібрання науково-технічної літератури і документації, зафіксовані на паперових чи інших сучасних носіях;
- ✓ *довідково-інформаційних фонд* – це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарату, призначених для задоволення інформаційних потреб;
- ✓ *інформаційні ресурси спільного користування* – це сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації (бібліотека, фірми, організації);
- ✓ *інформаційний ринок* – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу та купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг;
- ✓ *науково-дослідницька література* – це літературні джерела, видані у формі монографій, узагальнюючих праць, різноманітних збірників статей, в яких узагальнюються різні проблеми наук. Вони переважно охоплюють нову наукову інформацію, яку можна й варто використати в тій чи іншій науці;
- ✓ *навчально-методичні видання* – це підручники та навчальні посібники з різних дисциплін фахового спрямування, призначені для підготовки спеціалістів у конкретній галузі, післядипломного навчання, перепідготовки кадрів, надання допомоги у вирішенні виробничих питань промислових підприємств.

Наукові дослідження в кожній галузі науки повинні базуватися на надійній та достовірній інформації. Всебічне та глибоке вивчення досвіду попередників, що займалися вирішенням як обраної, так і суміжних проблем, є обов'язковою вимогою до дослідника. На початковому етапі наукової роботи вивчення літературних джерел дозволяє обрати та конкретизувати тему дослідження, визначити його об'єкт і предмет, розробити теоретичні передумови майбутньої наукової роботи. Також, допомагає визначити актуальність обраної теми дослідження, сприяє у створенні робочої гіпотези.

Інформація відіграє визначальну роль у вивченні історії досліджуваної проблеми. Її знання дозволяє уникнути дублювання виконаних робіт і повторення помилок. Також, розглянути предмет у динаміці, простежити загальні тенденції та подальші шляхи його розвитку і на цій основі будувати науковий прогноз.

Пошук, обробка та фіксація інформації

Сучасні технології дозволяють здійснювати пошук інформації через мережу Internet за допомогою пошукових систем та в наукових бібліотеках.

Internet – всесвітня (глобальна) інформаційна мережа, яка об'єднує мільйони комп'ютерів (серверів) з метою спільного використання інформаційних ресурсів.

Інформація в Internet організована у вигляді комп'ютерних файлів, які називаються *web-сторінками*. Сукупність пов'язаних між собою web-сторінок, створених конкретною особою чи організацією, утворюють *web-сайт*. Нині це основний і найбільш поширений тип інформаційних ресурсів в Internet. Перегляд змісту серверів здійснюється за допомогою спеціальної програми – *web-броузер*. Здійснення пошуку необхідної інформації в Internet можливе шляхом:

- пошуку в каталогах Internet-ресурсів, що містять вже згруповану інформацію у вигляді посилань на *web-сервери*;
- вільного пошуку згідно з конкретним критерієм пошуку (ключові слова, назви тощо).

Завдяки Internet можна без відриву від роботи знаходити й переглядати електронні книги, журнали, дисертації, автореферати тощо.

Бібліотека (від грец. *biblion* – «книга») – культурно-освітній заклад, що збирає друковані та рукописні матеріали, здійснює їх спеціальне опрацювання, організовує збереження та забезпечення книгами читачів.

Бібліотечний фонд – це сукупність відповідним чином впорядкованих джерел інформації, нагромаджених за певний період часу, які підлягають обліку та зберіганню відповідно до чинного законодавства.

Структура бібліотечних фондів може бути різною. Для ефективного використання бібліотечного фонду передбачені бібліотечні каталоги.

Бібліотечний каталог – це перелік творів друку та інших наявних у бібліотечному фонді документів, складений у певному порядку, який є засобом інформування про склад і зміст бібліотечного фонду.

Алфавітний каталог – це список із бібліографічними записами, розташованими в алфавітному порядку прізвищ авторів та основних назв творів. Цей каталог інформує читача про авторський склад бібліотечного фонду та дозволяє з'ясувати те і коли були видані конкретні книги, скільки примірників є в наявності і, чи є в бібліотеці певний документ та які твори того чи іншого автора є в її фонді.

Систематичний каталог – це список, у якому бібліографічні записи згруповані в логічному порядку за окремими галузями знань. Він надає змогу читачеві з'ясувати які видання є в бібліотеці з тої чи іншої галузі знань, підібрати необхідну наукову літературу, а також встановити автора та назву книги, якщо відомий її зміст.

Предметний каталог – це список, у якому бібліографічні записи розташовуються за алфавітом предметних рубрик. Він розкриває зміст фонду і забезпечує простий та оперативний пошук по конкретному питанню, про окремий

предмет та близькі предмети. Користуватися предметним каталогом потрібно та, як користуються енциклопедичним словником.

Методика пошуку необхідної інформації складається з кількох етапів:

- ❖ **етап 1 (що шукати?)** – виділення основних проблем, питань, завдань теми дослідження та ключових понять;
- ❖ **етап 2 (де шукати?)** – визначення переліку джерел, у яких може висвітлюватися інформація щодо виділених проблемних питань;
- ❖ **етап 3 (як шукати?)** – вибір прийомів, за допомогою яких здійснюватиметься робота з обраними літературними джерелами (опрацювання каталогів бібліотек, робота в мережі Internet, робота з інформаційною базою тощо);
- ❖ **етап 4 (як опрацьовувати?)** – одержання текстів та їх безпосереднє опрацювання.

У процесі дослідження доводиться опрацьовує велику кількість літературних джерел, інформацію з яких неможливо запам'ятати чи виписати в повному обсязі, тому при її обробці використовують такі способи фіксації інформації:

- † **анотація** – це стисла характеристика інформаційного джерела;
- † **нотатки** – це запис окремих, найбільш важливих смислових частин (фактичний матеріал);
- † **тези** – основні положення першоджерела, які стисло сформував читач;
- † **план** – своєрідна схема видання (типовий приклад плану – змісту книги);
- † **резюме** – це короткий підсумок прочитаного твору, в якому містяться висновки та головні тези;
- † **реферат** – це скорочене викладення змісту наукового твору з основними даними та висновками;
- † **конспект** – стислий письмовий виклад книги, статті, лекції тощо. У ньому відображені не тільки основні ідеї прочитаного (почутого) тексту, а й їх обґрунтування, факти, цифри і т.і. Його призначення – отримати можливість за невеликий час відновити в пам'яті зміст почутого, прочитаного;
- † **цитата** – дослівний уривок з твору певного автора, що наводиться для підтвердження або заперечення висловлюваної думки. Шляхом цитування слід оформлювати найважливіші фрагменти авторського тексту.

Ознайомлюватися з літературою слід у зворотно-хронологічному, а не прямо-хронологічному порядку. Оскільки зміст видань останніх років може охоплювати матеріали попередніх наукових розробок. Тому, починаючи роботу з новою літературою, дослідник запобігає можливого дублювання та повторного огляду тієї самої інформації.

Весь зібраний матеріал необхідно систематизувати, для чого виділяють певні напрями до вивчення наукової проблеми, що характеризують якісні зрушення її становлення. Кожний з цих

напрямів спрямовує критичний аналіз, який дає можливість визначити ще недостатньо досліджені ракурси проблеми, і на цій основі окреслити свої наукові завдання.

Критичний аналіз вимагає ерудиції, потрібного рівня знань, підготовки дослідника і має розкривати:

- основну ідею автора публікації, його позицію;
- відмінність певного автора від інших;
- сутність полеміки автора з іншими дослідниками;
- найпереконливіші положення;
- питання, котрі залишилися невисвітленими;
- перспективні напрями подальших досліджень.

Досить часто спостерігаються випадки, коли дослідник не аналізує наукову літературу, а просто перелічує авторів та їх праці у вигляді анотації, не висловлює своєї думки з приводу наведеної інформації. Такий пасивний аналіз не відповідає вимогам науково-дослідної роботи, бо лише у процесі критичної оцінки прочитаного виникають власні міркування, вирізняються актуальні питання, що потребують першочергового дослідження, формується уявлення про основи майбутнього пошуку.

Цитування та бібліографічні посилання

Наукову роботу оцінюють також за рівнем бібліографічного апарату, який характеризує використані автором джерела. Для підтвердження власних аргументів з посиланням на авторитетне джерело або критичного аналізу друкованого твору слід наводити цитати.

Цитата — це невеликий уривок з опублікованого твору, що використовується іншою особою у своїх праці з певною метою з обов'язковим посиланням на автора та джерело цитування.

Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, бо найменше скорочення може викривити зміст, закладений автором. Крім тексту до цитат належать запозичені таблиці, схеми, діаграми, формули тощо.

Загальні вимоги до цитування такі:

- ✓ текст цитати обрамлюється лапками, наводиться дослівно, тобто у тій граматичній формі, в якій він поданий у першоджерелі, зі збереженням особливостей авторського написання;
- ✓ цитування повинно бути цілісним, без модифікації авторського тексту та перекручень думок автора. Пропущені слова і речення в цитаті позначаються трьома крапками;
- ✓ кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;
- ✓ якщо автор виявляє своє відношення до цитованого тексту, то після нього в круглих дужках ставиться відповідний «знак емоційного прояву» (знак оклику чи знак питання).

Бібліографічне посилання — це сукупність бібліографічних відомостей про цитований або згадуваний у тексті наукової праці документ.

Якщо в науковій праці передбачено список цитованої літератури, то бібліографічне посилання в її тексті роблять відповідно до нумерації цього списку: зазначають у квадратних дужках порядковий номер цитованого джерела, наприклад, [4]. При цьому, для деталізації місця в цитованому джерелі, за потреби, при цитуванні зазначається номер сторінки, наприклад, [4, с.45].

Якщо список цитованої літератури не передбачено, то тоді бібліографічні посилання можуть уміщуватись:

- в основному тексті (внутрішньотекстові посилання);
- у підрядкових примітках (підрядкові посилання);
- у позатекстових примітках (у коментарях).

Внутрішньотекстове посилання наводять у тексті в круглих дужках.

Наприклад, такий фрагмент тексту [7]:

За мовною ознакою видання друкарні Острозької академії розподіляються так: «у 14-ти текстах — церковнослов'янський текст і додаткові статті, у 4-х — українські статті при церковнослов'янському тексті, одне видання — двомовне, 6 — українською мовою» (Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К., 1983. — С. 38).

Підрядкові бібліографічні посилання наводять у нижній частині поточної сторінки, відокремлюючи їх горизонтальною лінією. Наприклад,

« ... сміються й плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди ... »¹.

---

1) Олесь О. Збірка віршів. — К.: Знання, 2022. — 228 с.

Кожне підрядкове посилання нумерується в тій послідовності, в якій подаються цитати чи посилання в тексті.

При цитуванні підряд одного й того самого джерела в підрядкових примітках його назву не повторюють, а заміняють словами «Там само».

У підрядкових бібліографічних посиланнях іноді вказують і посилання на так звані «непрямі цитати», тобто, коли автору не вдалося знайти оригінал цитованого твору. У цьому випадку підрядкові посилання можуть мати такий вигляд: Цит. за:... (де вміщують бібліографічний опис твору, з якого запозичено цитату).

Позатекстові бібліографічні примітки (коментарі), зазвичай, вміщують у кінці тексту із зазначенням, наприклад, «Примітки до розділу 2.3», де в нумерованому порядку розташовані всі бібліографічні записи, на які було зроблено посилання в тексті розділу 2.3. У такому разі в тексті цього розділу вже не дають ні текстових розгорнутих, ні підрядкових посилань й приміток, а після закінчення цитати у квадратних дужках ставлять порядковий номер згідно зі списком з цих «приміток».

Бібліографічний опис і його структура

Основним структурним елементом кожного списку літератури є *бібліографічний опис* – сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які наведені за певними правилами і достатні для загальної характеристики та ідентифікації видання.

Правила складання бібліографічного опису регламентовані Державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», який повністю відповідає міждержавному стандарту ГОСТ 7.1-2003, а також Міжнародному стандартному бібліографічному опису документів.

До *об'єктів бібліографічного опису*, зокрема, відносять такі види документів:

- серіальні видання: періодичні (газети, журнали), видання що продовжуються (наукові праці, наукові записки), серійні видання;
- книги, брошури;
- картографічні документи: карти, атласи, глобуси, плани, схеми;
- нормативно-технічні та технічні документи: стандарти, патенти, промислові каталоги, типові проекти та креслення;
- образотворчі видання: плакати, естампи, репродукції, листівки, фотографії, твори прикладної графіки;
- неопубліковані документи: звіти про науково-дослідні роботи, неопубліковані переклади, дисертації;
- електронні ресурси: бази даних та програми на різноманітних машиночитаних носіях і в мережевому режимі.

Бібліографічний опис надає можливість отримати відомості про автора документу, зміст документу та його читацьке призначення, місце видання, обсяг видання тощо.

Бібліографічний опис складається з елементів, які об'єднані у зони у відповідності з їх функціональним призначенням.

Зона бібліографічного опису — велика структурна одиниця бібліографічного опису, яка містить один чи декілька функціонально і (або) змістовно однорідних елементів опису. До складу бібліографічного опису входять *такі зони*:

- † зона назви та відомостей про відповідальність;
- † зона видання;
- † зона специфічних відомостей;
- † зона вихідних даних;
- † зона фізичної характеристики;
- † зона серії;
- † зона приміток;

† зона стандартного номера (або його альтернативи) та умов.

Зони бібліографічного опису складаються з *елементів*.

Елемент бібліографічного опису — мінімальна структурна одиниця бібліографічного опису, яка містить одну чи кілька певних бібліографічних відомостей. Елементи поділяються на *обов'язкові* та *факультативні*.

Обов'язкові елементи бібліографічного опису — елементи, що місять відомості, які забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі.

Факультативні елементи бібліографічного опису — елементи, що місять додаткову інформацію про документ — про зміст, читацьке призначення, про довідковий чи ілюстративний матеріал тощо. Факультативні елементи подають більш широкую характеристику документа в цілому.

Кожен бібліографічний опис починається з абзацу і має таку структуру:

Заголовок опису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу]: відомості, що стосуються назви / перші відомості про відповідальність; наступні відомості про відповідальність. — Відомості про видання / перші відомості про відповідальність, що стосуються видання, додаткові відомості про видання / перші відомості про відповідальність, що стосуються додаткових відомостей про видання. — Специфічні відомості про документ. — Перше місце видання: ім'я видавця чи розповсюджувача, дата видання, розповсюдження. — Специфічне позначення матеріалу та його обсяг. — (Основа назва серії чи під серії / перші відомості про відповідальність, що стосуються серії чи підсерії, міжнародний стандартний номер серіального видання (ISSN), що присвоєний даній серії чи підсерії; номер випуску серії чи підсерії). — Примітки. — Стандартний номер (чи його альтернатива).

Приклади бібліографічного опису документів

Книги одного автора

Катеренчук А. О. Традиційна література сучасності [Текст]: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / А. О. Катеренчук. — К.: ВДТ «Київський ун-т», 2017. — 340 с. — ISBN 906-599-967-1.

Задунайський В. П. Основи інформатики [Текст]: конспект лекцій / В. П. Задунайський; М-во землепорядкув. Молдови, Кишинів. держ. кадастр. ун-т. — Кишинів: «Арбат», 2012. — 145 с.: ілюстр. — Бібліогр.: с. 125–127. — ISBN 977-612-023-1.

Книги двох авторів

Горбачук Т. Г. Етно-графічні нариси становлення християнської культури [Текст]: Монографія / Т. Г. Горбачук, С. М. Підкамінь; за ред. докт. філософ. наук, проф. Т. Г. Горбачук. — К.: [б.в.], 2022. — 253 с. — Бібліогр.: с. 247–252. — ISBN 5-7007-2049-1.

Орбайт І. В. Статистика [Текст]: Конспект лекцій / І. В. Орбайт, М. П. Лупашко; рец.: В. Т. Чибан; КЕНУ. — 3-е вид., перероб. і допов. — Харків: КЕНУ, 1995. — 138 с.: ілюстр. — Бібліогр. в кінці лекцій. — ISBN 966- 6543-67-4.

Книги трьох авторів

Березовський Р. О. Культурологія: сьогодення та історія [Текст]: Навч. посібник для студентів проф.-тех. училищ / Р. О. Березовський, О. В. Гураль, Н. Г. Коровай; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. — К.: КНТД, 2012. — 184 с.: ілюстр., табл. — Бібліогр.: с. 183. — ISBN 5-8890-1255-2.

Куриш Т. Г. Теорія та історія релігійної писемності [Текст]: Навч.-методич. посіб. / Т. Г. Куриш, В. І. Лобачевський, Н. Ю. Остроградський; за ред. докт. економіч. наук, проф. С. В. Залужного; рец.: І. В. Закович, П. М. Кирилюк. — Чернівці: Рута, 1993. — 422 [2] с. — Бібліогр.: с. 410–421 (169 назв). — ISBN 4-95487-077-0.

Книги чотирьох і більше авторів

Вища математика [Текст]: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / В. В. Жаданий [та ін.]; ред. М. І. Блажев; Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. — Чернівці : Юнікор-Інтер.; Львів : Освіта, 2020. — 624 с. — Бібліогр. в підрядк. прим. — ISBN 888-7178-60-3.

Політологія [Текст]: ч. 1: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Ф. Л. Лука, О. І. Курко, Т. Г. Горбунько, С. М. Піддубна. — К.: Крок, 2022. — 267 с. — ISBN 4-0001-6121-8.

Анатомія людини [Текст]: предмет, структура і методологія курсу. Анатомія як предмет пізнання. Загальний огляд анатомії Доби відродження. Ранні та пізні м'язові структури людини. Сучасна анатомія. Нетрадиційна методологія діагностики : підручник / В. І. Лук'янчук [та ін.] — К.: Видавничий центр «Аврора», 2020. — 408 с. — (Альма-матер). — ISBN 966-580-121-X.

Книги, що видані без зазначення авторства

Книга Святого Письма Старого і Нового Заповіту або Біблія [Текст]: із мови аравійської й перської на слов'янську дослівно наново перекладена / пер. проф. Олекси Шибайголови. — Черкаси : Укр. релігійне т-во, 1999. — 1265 с. — ISBN 888-5656-22-0.

Біблія. Н. З. Євангелія від Марка. Євангелія від Іоана. Послання до римлян [Текст]: пер. / Славян. біблій. фонд. — Кривий ріг: [б. в.], 1998. — 234 с. — ISBN 4-88773-432.

Ancient Jewish poetry [Text] / ed. by F. Radiz. — 3rd ed. — New York: Publ. comp. OONY, 2021. — 742 p. — ISBN 334-609-021-2.

Бібліографічні записи документів під заголовком, що містять ім'я колективного автора

Сучасні проблеми теологічних, міфологічних та соціологічних наук. (До 175-річчя філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка)=Modern problems of theological, mythological and sociological sciences (Ad 175 annos facultatis philosophicae Kiioviensis nationalis universitatis n. Taras Schevtschenko) [Текст] : тези Міжнар. наук. конф. «Мистецтво-Культура-Людина» (11-18 серпня 2008р., Харків) / Харківський нац. ун-т ім. Тараса Бульби. Теологічний факультет / С. Л. Боголюбов (голов.ред.). —Х.: [б. в.], 2008. — 444 с. — Текст укр. та англ. мовами. — ISBN 876-9182-11-3.

Трудовий Рух України. Профспілкові Збори (6; 1999, Київ). VI Профспілкові Збори Трудового Руху України, м. Київ, 16–17 груд. 1999 р. [Текст]: стеногр. звіт. — К.: [б. в.], 1999. — 338 с. — Вид. Рута. — ISBN 0-555-1230-0.

Болгарія. Закони. Морський закон Болгарії [Текст]: за станом на 12 серп. 1942 р. / Рада міністрів Болгарії. — Офіц. вид. — С. : Промінь, 1942. — 62 с. — (Сер. «Законність Болгарії»). — ISBN 888-222-555-1.

Багатотомні видання

Залужний В. І. Військова справа [Текст]: Посібник для студ. військ. заклад.: у 3 т. / В. І. Залужний, М. В. Лукач; Бучачський військовий ун-т ім. Адама Коношевича. — Б. : Кинджал, 2011. — (До 180-річчя Бучачського військового ун-ту ім. Адама Коношевича). — ISBN 111-222-333-77-6868-321-1 загальний .

Т. 1. — 444 с.: [16 арк. іл.] .- ISBN 678-777-232-6 — т. 1.

Т. 2. — 385 с.: [13 арк. іл.] — ISBN 678-777-232-6 — т. 2.

Т. 3. — 365 с.: [11 арк. іл.] — ISBN 678-777-232-6 — т. 3.

Грінчук З. Н. Твори [Текст]: в 2 т. / Зорра Грінчук ; [вступ. ст., підгот. тексту і комент. Т. Г. Юрійчук; Болгарська акад. наук, Ін-т суспільної інформ. з природ. наук]. Кишинів : Норок, 2004. 31 см. — (Шедеври золоті прози). — ISBN 6-47889-876-1.

Т. 1: Детективи. — 654 с. — Бібліогр. в приміт.: с. 640–653. — Містить: Убивство на кораблі; Таємничий юнак; Далекий крик. — В додат.: С. Г. Крутивус / С. Жуковський. — ISBN 3-99988-232-5.

Т. 2: Романи. — 554 с. — Містить: Голуба ракета; Сімейне вогнище; Роман-отаман: сповідь монаха; Солодкий плід. — ISBN 3-99988-232-5.

Дисертації

Горохівська Тамара Григорівна. Вплив християнства на культурний розвиток Тернопілля: теологічно-філософський аспект [Рукопис]: дис. ... докт. філософ. наук: спец. 03.11.01: захищена 12.12.2022; затв. 12.11.2022 / Т. Г. Горохівська; Тернопільський нац. ун-т ім. Григорія Задунайського. — Т.: [б. в.], 2022. — 521 с. — Бібліогр.: с. 500–520. — 132098.

Автореферати дисертацій

Лукашів Тарас Іванович. Проблеми війни і миру в контексті відродження систем основних релігій Азії [Текст]: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спец. 01.99.88 / Т. І. Лукашів; Ін-т філософії НАН України. — К.: [б. в.], 1975. — 46 с.

Статті з періодичних видань

Погурський В. В. Політика та обман [Текст] / В. В. Погурський // Народне Віче. — 2015. — № 18. — С. 2-5.

Статті з енциклопедій

Левіт [Текст] // Біблійна енциклопедія: в 3 т. — М., 1994. — Т. 5. — С. 321-344.

Статті з матеріалів наукових конференцій і продовжуваних видань

Корчинський Х. Моделі відокремлення релігії від держави у Британії та Західній Європі [Текст] / Х. Корчинський // Свобода віросповідання. Церква і держава в Болгарії: матер. міжнарод. наук. конф., Софія, 1994. — С. 94-96.

Данилюк П. Перспективи релігійної свободи в дзеркалі сучасних світових реалій [Текст] / П. Данилюк // Релігійна свобода. — 2020. — № 5. — С. 33-56.

Розділ з книги

Правові аспекти національного становлення України [Текст] // Калюжний А. М. Релігійна духовність українців: прояви, постаті, стан / А. М. Калюжний, Л. О. Филипович. — К., 1988. — С. 168-186.

Газети

Національний вісник [Текст]: газета партії «Народний спротив» / засновник Національний курінь України. — 1910 жовт. — . — К.: Іскра, 1910. — 16 шпальт. — 5 разів на тиждень. — 1910, №1 (4022) — 217 (4661). — 110063 пр.

Журнали

Світ крізь кордони [Текст] : щокварт. наук.-популяр. журн.-ревію / засновки: Вища колегія археологів України. — 1967 черв. — . — К.:Промінь, 1968. — 1968, № 1-4. — ISSN 0023-4408.

Видання, що продовжуються

Наука і суспільство [Текст] / Чернівецький. держ. ун-т; С. Г. Коломийко, гол. ред. — 1993 - . — Чернівці : ЧДУ «Рута», 1991 - . — ISSN 0087-1234. — 1993, № 1-3, 262 пр.; 1994, № 1-4, 262 пр.; 1995, № 1-4, 320 пр.

Стандарти

ДСТУ 9991-44. Виробництво харчової продукції [Текст]. — Введ. 12.04.87. — К.: Стандарти УРСР, 1987. — 67 с.

СТП 12308899.005-2023. Управління паперами. Методика якості [Текст] / Держ. акціонер. холдінгова компанія «Арарат». — Введ. 17.11.2023. — К., 2023. — 9 с. — (Система управління якістю).

Патентні документи

Пристрій виявлення викиднебезпечності призабійної частини гірничого масиву [Текст]: Пат. 17741 Україна, МПК6 Е 21 F 5/00 / О. В. Азаров, Г. І. Янукови, І. А. Порошенко (Україна); заявник Держ. Чорноб. н.-д. ін-т з безпеки атомної енергії (Україна) . — №00010001012; заявлено 01.11.91 ; опубл. 31.11.91, Бюл. № 11. — 15 с.: ілюстр.

Газовий стабілізатор [Текст]: Пат. 87654 Україна, ЛЛФ4 С 66 А 28/10 / Ф. В. Парамонов, Ю. О. Вікарій (Україна). — № 23192077; заявлено 15.04.98; опубл. 25.12.99, Бюл. № 12. — 13 с. : ілюстр.

Заявка 2032359 AP Крим, ЛЛУ8 С 14 М 1/ 04. Геостатистична ракета-носіє [Текст] / Торрент Е. В. (США) ; заявник Спейс Системз/Лорал, інк. ; пат. довірений Карташов М. І. — № 122008714/88 ; заявлено 04.04.69; опубл. 10.03.70, Бюл. № 3 (2 ч.) ; пріоритет 09.09.70, № 09/123, 022 (США). — 18 с. : іл.

Звіти про науково дослідну роботу

Марсоцентрична теорія всесвіту [Текст]: звіт про НДР (заключ.) / Держ. ун-т Білорусії ; керівник роботи В. І. Підкамінь. — Гомель, 1993. — 255 с.: ілюстр. — 2.12-2-А-93-93-0. — Инв. № 0-816.

Картографічні документи

Басарабія. По Одесі [Карти]: набір туристич. схем / уклад і підгот. до друку ЧНУ у 1992 р. ; ред. Л. І. Залюбко; текст В. А. Мамаєвої. — [Б. м-ба]. — Симферополь: Крим, 2003. — 5 к. (4 арк.): кольорові, карти, текст, фотогр., покажч; 36x82 см, обкл. 21x16 см. — Друк двосторон. — М-1866.

Аудіовізуальні документи

Малиновий дзвін на зорі [Відеозапис] / реж. Олександр Малик ; в ролях : К. Караванов, Х. Кійтель, Дж. Клант ; Paramount Films. — К. : Націоналфільм, 2012.

Електронні ресурси

Загадкові небеса Всевишнього [Електронний ресурс]. — Електрон. дані. — К.: Нац. теологіч. ун-т, 2012. — Режим доступу: <http://www.nuvor.lich.ua/>, вільний. Назва з екрана. — Мова : укр., рос., франц. — Дата перегляду : 01.03.2013.

Запрудська середня школа [Електронний ресурс] : офіц. веб - сайт / Запрудська середня школа. — Електрон. дані. — Чугуєв. [2020]. — Режим доступу : <https://snip.chug.ua/>, вільний (дата звернення : 04.05.2020). — Назва з екрана. — Останнє поновлення: 20.12.2020.

Культурологія: сьогодення та історія [Електронний ресурс]: Навч. посібник для студентів проф.-тех. училищ / Р. О. Березовський [та ін.]; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. — К.: КНТД, 2012. — 184 с. — Режим доступу : <https://library.snip.chug.ua/ebook/201.01.pdf> (дата звернення : 12.05.2019). — Назва з екрана.

Педагогічне спостереження

Педагогічне спостереження – це спеціально організоване, цілеспрямоване сприйняття педагогічного процесу в звичайних умовах з метою виявлення конкретних даних.

Об'єкт педагогічного спостереження – дії та вчинки учнів і навчальних груп у навчальному процесі, виконання ними робіт, їх зміна поведінки, дії педагога, методи навчання та інші педагогічні явища.

Функції спостереження – забезпечення теоретичного дослідження емпіричною інформацією, перевірка адекватності та істинності теорії в практиці.

Суть цього методу дослідження полягає в безпосередньому, планомірному й тривалому сприйманні педагогічних явищ без втручання дослідника в протікання педагогічного процесу.

Для забезпечення науковості педагогічного спостереження необхідно дотримуватися таких вимог [3]:

1. Спостереження повинно мати визначену мету (наскільки точніша мета спостереження, настільки простіше реєструвати результати спостереження і робити достовірні висновки). У педагогічних дослідницьких роботах, на жаль, часто проводиться спостереження взагалі (загальне спостереження уроків або роботи учнів).

2. Спостереження проводити необхідно за попередньо складеним планом (у плані деталізувати окремі питання, скласти опитувальник).

3. Кількість досліджуваних ознак має бути мінімальною, і вони мають бути чітко визначені (точне і детальне формулювання питання про досліджувані

ознаки, чітке формулювання критеріїв оцінок цих ознак сприяє науковій цінності отриманих даних).

4. Дані, одержані шляхом різних спостережень, повинні порівнюватися (важливо застосовувати однакові критерії під час оцінки досліджуваних явищ; недопустимо в одному випадку відповіді учнів фіксувати за 5 бальною системою, а в іншій групі – за 12 бальною).

5. Явища необхідно спостерігати в реальних умовах (якщо об'єктом дослідження є самостійна робота учнів на занятті, то бажано вибирати 2, 3, 4 уроки, оскільки на першому уроці учні ще трохи сонні, а на 5, 6 уроках – втомлені. Не бажано вести спостереження в кінці навчальної чверті).

6. Повторення процесу спостереження необхідно проводити через однакові проміжки часу (неправильно здійснювати перевірку засвоєння навичок студентів на першому курсі через кожен тиждень, а на другому курсі – через місяць).

7. Дослідник має знати, які помилки можуть траплятися під час спостереження і вміти їх попередити.

Слід розрізняти наступні етапи педагогічного спостереження:

- ✓ вибір об'єкта спостереження, формулювання мети і завдання спостереження;
- ✓ отримання дозволу на проведення спостереження;
- ✓ складання плану спостереження;
- ✓ підготовка документів спостереження (інструкції, протоколи);
- ✓ збір даних спостереження (записи, протоколи, таблиці);
- ✓ оформлення результатів спостереження;
- ✓ аналіз результатів спостереження;
- ✓ теоретичні і практичні висновки спостереження.

Перш ніж розпочати спостереження, необхідно скласти план, в якому деталізувати всі можливості якісної характеристики будь-якого питання. Наприклад, для того щоб спостерігати формування певних навичок в учнів, необхідно заздалегідь визначити, за якими критеріями буде визначатися рівень навичок (швидкість дій, точність, кількість помилок, характер руху).

Важливим етапом є вибір об'єкта спостереження. Наприклад, вести спостереження за всіма учнями класу або лише над частиною, скільки спостережень вести над кожним учнем. Об'єкт спостереження має бути чітко визначений і окреслений. Результати спостереження необхідно фіксувати в протоколах спостережень, таблицях, додаткових конспектах, диктофонних записах. У протоколі обов'язково вказати: дату спостереження; характер комплексу, що спостерігається (навчальний заклад, навчальна група, учень); викладач; характер і завдання спостереження (тема заняття, завдання); мета спостереження і записи протоколу. У протоколі необхідно відмітити хід заняття із зазначенням часу, дій викладача, дії учнів і зауваження.

Доцільно використовувати наступні форми протоколу спостереження та реєстрації заняття.

Форма протоколу спостереження

Час (хв)	Діяльність вчителів	Аналіз діяльності	Висновки
1-10	Ознайомлення з інструкцією	1. Інструкція складена доступно. 2. Учні раніше відведеного часу засвоїли матеріал інструкції	Зменшити час для ознайомлення з інструкцією

Форма реєстрації заняття

Час (хв)	Дії вчителів	Дії учнів	Примітка
1-5	Пише на дошці тему заняття і пояснює його мету	Учні записують нову тему в зошит	Учні не встигають дістати зошити і записати тему заняття

У щоденник спостереження дослідник (якщо це самоспостереження, то це вчитель) відразу після закінчення заняття зазначає свої спостереження про будь-яку дію чи хід заняття. Форма фіксації може бути довільною але доцільно використовувати наступну таблицю.

Таблиця для реєстрації спостереження

Дія, що спостерігається	Що вдалося у дії, що спостерігається	Що не вдалося	Причини	Зауваження

Результати спостереження можна фіксувати і в доповненнях до конспектів занять. З цією метою дослідник складає для вчителя детальний конспект заняття із експериментального навчання довільної теми і зазначає час, що відводиться на окремі частини заняття. Копію конспекту дослідник залишає собі. Під час спостереження експериментального заняття дослідник робить помітки в конспекті заняття про відхилення в ході заняття порівняно із запланованим. Такий конспект можна оформити за наступною схемою.

Конспект заняття та реальний хід заняття

Школа _____
 Група _____
 Учитель _____
 Предмет _____
 Тема заняття _____
 Завдання заняття _____
 Мета спостереження _____

№	Запланований хід заняття	Запланований час	Реальний час	Відхилення в часі	Характер відхилення	Причина відхилення
1	Організація заняття	1-2 хв	3 хв	+1 хв	Учні шумні, неорганізовані	Вчитель не спроможний забезпечити дисципліну на занятті
2	Фронтальне повторення пройденого матеріалу	3-6 хв	8 хв	+2 хв	Учні не беруть участь у бесіді	Не засвоїли попередній матеріал

Педагогічне спостереження має свої особливості. Позитивним є те, що цей метод дає фактичний матеріал про природний перебіг педагогічних процесів. Однак спостереження характеризується певним суб'єктивізмом інтерпретації одержаної інформації, а також доступністю лише вибіркової перевірки. Для перевірки правильності зроблених висновків щодо спостереження застосовують такі прийоми: проведення кількох спостережень із зіставленням одержаних даних; порівняння результатів спостереження з думками практиків; дискусійне обговорення результатів спостереження; суворі фіксація процесу дослідження.

Отже, **головними вимогами** до методу педагогічного спостереження є:

- ясність і чіткість спостереження;
- визначення завдань і мети;
- вибір об'єкта, предмета та педагогічної ситуації;
- вибір способу спостереження;
- вибір способів реєстрації того, що спостерігається;
- систематичність і різнобічність спостереження;
- достатня кількість зафіксованих фактів;
- своєчасність і правильність, об'єктивність фіксації;
- простота й логічність техніки запису;
- ретельна, обдумана обробка зібраного матеріалу;
- врахування всіх впливів на перебіг досліджуваних явищ;
- виділення тривалих, істотних, повторюваних фактів;
- відокремлення їх від другорядних і випадкових елементів;
- неупередженість у тлумаченні матеріалу, в оцінках фактів і висновків, що впливають з них;
- оброблення та інтерпретація одержаної інформації.

Метод спостереження широко використовується тоді, коли дослідник бере на себе роль дослідника-учасника. Структурними компонентами спостереження

є спостерігач, об'єкт вивчення, прилади, вимірювальні знаряддя, тобто умови та засоби спостереження.

Виділяють три різні ролі дослідника: дослідник-свідок (нейтральна особа), дослідник-керівник педагогічного процесу, дослідник-учасник педагогічного процесу (включений до складу досліджуваних). Залежно від ролі, яку він собі обрав, складається програма спостереження, вибирається методика й техніка накопичення та фіксування фактів. Цінність і об'єктивність результатів спостереження залежить від того, наскільки природнім був педагогічний процес, який спостерігає дослідник.

За тривалістю проведення спостереження поділяється на короткочасне (проводиться впродовж нетривалого часу), безперервне (передбачає постійне, детальне вивчення педагогічного процесу для одержання цілісного уявлення про нього), дискретне (з перервами і регулярними повторами через певний проміжок часу).

За ступенем безпосередньої участі дослідника розрізняють такі види спостереження: пряме, опосередковане та самоспостереження.

Пряме спостереження – це спостереження, під час якого дослідник бере участь у досліджуваному процесі безпосередньо та діє разом з учасниками дослідження. Характер присутності може бути різним: в одних випадках дослідник повністю зберігає інкогніто, в інших – спостерігач не приховує своєї дослідницької мети. Такий вид спостереження найчастіше використовують під час вивчення дітей у процесі їх навчання та виховання.

Опосередковане спостереження – спостереження, що не передбачає безпосередньої участі дослідника в процесі, який вивчається. Воно ефективніше, ніж пряме спостереження, оскільки дає можливість фіксувати природну поведінку дітей, звівши вплив педагога на них до мінімуму.

Самоспостереження – це самоспоглядання внутрішніх психічних процесів з одночасним спостереженням за ними унікальним методом "проникнення" всередину цих психічних процесів і явищ. Іншими словами – це заглиблення у свій внутрішній духовний світ. Тут суб'єктом спостереження є сам учень. Дані самоспостережень фіксуються з висловлювань учнів про способи вирішення навчальних та інших завдань, про свої успіхи й невдачі, ставлення до людей, свої здібності, читацькі інтереси, смаки, ідеали, життєві плани. Цінність отриманих результатів залежить від щирості дитини та ступеня (міри) сторонніх впливів на неї. Результати самоспостереження, що мають суб'єктивне забарвлення, порівнюються з більш об'єктивними даними педагогічного спостереження, а також з дослідними матеріалами, одержаними за допомогою інших наукових методів (опитування, експеримент).

Спостереження охоплює також елементи теоретичного мислення (задум, методичні прийоми осмислення і контроль результатів, а також кількісні та якісні методи їх аналізу).

Тривале планомірне діагностичне спостереження за станом навчання і виховання дітей та молоді і управління навчально-виховним процесом шляхом своєчасного інформування учасників про можливе настання несприятливих, критичних або неприпустимих ситуацій називається педагогічним моніторингом. Моніторинг включає діагностику, прогнозування і корекцію професійного розвитку особистості і процесів.

Педагогічний експеримент

Педагогічний експеримент – метод педагогічних досліджень, під час якого відбувається активний вплив на педагогічні явища шляхом створення нових умов, що відповідають меті дослідження.

Він забезпечує науково-об'єктивну та доказову перевірку правильності обґрунтованої на початку дослідження робочої гіпотези. Цей метод дозволяє глибше, ніж інші методи, перевірити ефективність тих чи інших нововведень у навчанні та вихованні, порівняти значення різних факторів у структурі педагогічного процесу й обрати оптимальні їх поєднання для відповідної ситуації, виявити належні умови реалізації певних педагогічних завдань. Експеримент дає можливість відкрити усталені, повторювані, істотні зв'язки між явищами, тобто вивчати закономірності, характерні для педагогічного процесу.

Основна **мета** експерименту – перевірка теоретичних положень, підтвердження робочої гіпотези, всебічне вивчення теми дослідження.

На відміну від педагогічного спостереження суть експерименту полягає у свідомому відокремленні досліджуваного явища від інших і цілеспрямованій зміні умов педагогічного впливу на досліджуваний процес.

Залежно від мети педагогічний експеримент може бути *перетворюючий, констатуючий і пошуковий*. За умовами проведення розрізняють *природний* (закритий та відкритий), *модельний, лабораторний* експеримент. За спрямованістю – *абсолютним і порівняльним* (послідовним чи паралельним).

Перетворюючий експеримент (творчий, формуючий, науково-дослідний) - передбачає розробку нового в науці і практиці педагогічного положення відповідно до висунутої оригінальної гіпотези.

Констатуючий експеримент проводиться з метою виявлення поточного (загального) стану навчально-виховного процесу або певного педагогічного явища та стану його структурних елементів, які були визначені до експерименту і не змінювались. Можливе й кількаразове його використання в певні моменти перебігу процесу, що досліджується. Констатуючий експеримент як комплексний метод дослідження включає низку спеціальних дослідницьких методів: вивчення й аналіз педагогічної документації, передового педагогічного досвіду

та незалежних характеристик; анкетування; бесіди; інтерв'ю; тести. За результатами констатуючого експерименту робляться загальні висновки про стан досліджуваної проблеми на даному етапі наукового пошуку. Наприклад, на початку констатуючого експерименту дослідник вивчає шкільну документацію (плани школи чи класного керівника, звіти тощо) з теми дослідження.

Під час констатуючого експерименту проводиться фіксація й аналіз знань про предмет дослідження, натомість формувальний експеримент вимагає утворення нової моделі діяльності учасників досліджуваного педагогічного процесу, яка формується, як правило, на основі гіпотези. Основне завдання формувального експерименту – створення нового досвіду на основі того, що є в природних умовах із урахуванням прогностичних концепцій.

Пошуковий експеримент – особливий вид експерименту, під час якого дослідник не знає факторів, що впливають на педагогічний процес і проводить його розвідку для отримання первинної інформації. У педагогіці до такого експерименту вдаються вкрай рідко.

Природний експеримент – експеримент, який проводиться у звичайних, природних умовах навчання та виховання. Спочатку експериментатор спостерігає початковий стан діяльності поведінки школярів чи вивчає інші характеристики, які пов'язані із змістом наукового дослідження. На наступному етапі дослідник або вчитель здійснюють рекомендовані зміни у змісті, формах і методах навчально-виховної діяльності. Після цього знову вивчається рівень вихованості, розвитку особистості учнів і робиться висновок про ефективність ужитої в природних умовах системи заходів. Експеримент *відкритого* типу – якщо учням пояснюються умови експерименту, інакше експеримент називається експериментом *закритого* типу.

Модельний експеримент – експеримент при якому змінюються умови навчального процесу з метою його ізоляції від побічних і несприятливих факторів.

Під час *лабораторного експерименту* учень або група учнів ізолюються від колективу класу з метою забезпечення точного обліку результатів експерименту.

Порівняльний експеримент поділяється на *послідовний* (передбачає доказ гіпотези шляхом зіставлення ефективності педагогічного процесу після введення в нього нового фактору з ефективністю педагогічного процесу до його введення в тій же самій групі) і *паралельний* (будують за схемою ідентичних груп, яка передбачає організацію двох і більше максимально однакових парних груп. В одній застосовується експериментальний метод — експериментальна група, в іншій — контрольний метод — контрольна група).

Паралельний експеримент може бути прямим, перехресним (дозволяє поставити різні групи приблизно в рівні умови і відповідає необхідність у

створенні контрольних груп, підвищує достовірність результатів) і багатофакторним (дозволяє вивчати як ефективність декількох однорідних факторів так і виявляти залежність між декількома групами факторів, що різко відрізняються. Залежно від завдань і наукової гіпотези педагогічний експеримент може бути незалежним і порівняльним. Незалежний експеримент проводиться на основі перевірки програми наукової гіпотези в експериментальних групах без порівняння їх із контрольними. Порівняльний експеримент передбачає, що в одній групі (експериментальній) навчання проводиться з використанням нової методики, а в іншій (контрольній) навчання відбувається за загальноприйнятою методикою. Порівняльні експерименти можуть бути прямими, коли заняття в контрольній та експериментальній групах проводяться паралельно, а після проведення експерименту визначається результативність чинників, що впроваджувались у навчальний процес і перехресними, коли контрольна і експериментальна групи по черзі міняються місцями.

Загалом, при проведенні педагогічного експерименту необхідно врахувати наступне:

- чи відповідають висновки й результати експерименту меті і науковій гіпотезі дослідження;
- на яку сферу діяльності спрямовані результати експерименту;
- який ступінь надійності й результативності методів дослідження при проведенні педагогічного експерименту;
- значущість отриманих результатів у процесі експерименту для практики навчального процесу. У випадку, коли є позитивна відповідь на всі поставлені запитання, можна стверджувати про ефективність педагогічного експерименту.

Розрізняють наступні етапи педагогічного експерименту:

- *діагностичний* – це аналіз стану педагогічного процесу щодо ракурсу досліджуваної проблеми, виявлення і формулювання суперечностей, що потребують негайного усунення за допомогою нових методик, технологій, структур, нового функціонального механізму, тобто етап виявлення проблеми й обґрунтування її актуальності;
- *прогностичний* – це етап, на якому визначають мету, вибудовують моделі нової технології, формулюють гіпотезу, прогнозують очікувані позитивні результати, а також негативні наслідки, визначають компенсаційні заходи;
- *організаційно-підготовчий* – це етап, що передбачає вибір об'єктів і суб'єктів експерименту, складання програми експерименту, забезпечення умов для її реалізації, підготовку матеріальної бази експерименту, розподіл управлінських функцій у дослідно-експериментальній роботі, організацію спеціальної підготовки кадрів, що беруть участь у експериментальній роботі, створення методичного забезпечення їхньої діяльності;

- *практичний* етап полягає у здійсненні вихідних діагностичних зрізів, що констатують стан досліджуваного явища, реалізації нової технології, методики, системи заходів, відстеженні специфіки досліджуваного процесу, вимірюванні проміжних/поточних результатів, коригуванні випробовуваної освітньої технології, здійсненні контрольних діагностичних зрізів;
- *узагальнювальний* етап – обробка здобутих емпіричних даних, співвіднесення результатів експерименту з поставленими цілями і завданнями, аналіз усіх результатів, коригування гіпотези, моделі нової технології відповідно до кінцевих результатів, оформлення й опис процесу і результатів експерименту;
- *упроваджувальний* етап полягає у поширенні і впровадженні в роботу різних педагогічних колективів нової освітньої технології або методики як керованого процесу.

Досить складною для розв'язання є й проблема тривалості педагогічного експерименту. У кожному дослідженні слід спеціально обґрунтовувати мінімально необхідну тривалість експерименту. Це можна зробити, *по-перше*, шляхом аналізу попереднього досвіду проведення аналогічних експериментів, в яких були зроблені коректні науково-практичні висновки, *по-друге*, шляхом співставлення відношення мети і завдань експерименту з необхідною його тривалістю. Якщо, наприклад, дослідник вивчав особливості сприймання навчального матеріалу молодшими школярами, то експеримент доцільно здійснювати упродовж трьох років, охопивши 1, 2, 3 класи.

Під час експериментального дослідження впливу певних педагогічних засобів на розвиток мислення, волі, емоційної, мотиваційної сфери експеримент має тривати не менше року, а, зазвичай, – два роки, оскільки важко виявити дійсні зміни у психічній сфері особистості за короткий строк.

Не має і не може бути якогось єдиного, шаблонного, стандартного положення про вибір числа експериментальних об'єктів. Однак важливо знати і пам'ятати, що під час проведення психолого-педагогічного дослідження завжди необхідно доводити репрезентативність вибірки як з точки зору представництва всіх категорій досліджуваних, так і з точки зору об'єктивності результатів, які можуть бути одержані в процесі експериментальної роботи.

Розробка програми експерименту

Підготовка програми експерименту передбачає:

- визначення мети та завдань експерименту;
- місце, час проведення експерименту та його об'єм;
- характеристику вибірки та задіяних в експерименті груп;
- опис використовуваних для проведення експерименту матеріалів;
- опис методики проведення експерименту;
- опис додаткових факторів, що впливають на результати експерименту;

- опис методики фіксування, обробки та інтерпретації результатів експериментального дослідження.

Для одержання достовірної інформації важливим є виділення з об'єкту дослідження тої сукупності, яка буде підлягати вивченню, тобто формування вибіркової сукупності.

Вибіркова сукупність - частина генеральної сукупності, що виступає в якості основних об'єктів спостереження. Вибіркова сукупність повинна відображати властивості та ознаки генеральної сукупності.

Генеральна сукупність - це та сукупність об'єктів, на яку експериментатор поширює висновки дослідження, тобто та множина об'єктів, яка має спільну характеристику та вивчається в рамках дослідження на територіально-часових границях.

Процес формування вибіркової сукупності характеризується такими ознаками:

- числом ступенів відбору;
- типом виділення об'єктів репрезентації на проміжних етапах відбору;
- способом районування, виділених на проміжних етапах відбору, об'єктів репрезентації;
- способом відбору об'єктів репрезентації та одиниць спостереження на кожному етапі;
- об'ємом вибіркової сукупності (кількість одиниць спостереження).

Перші чотири ознаки описують тип вибірки, тобто особливості процесу відбору одиниць спостереження, п'ятий - об'єм вибіркової сукупності, що дозволяє розрізняти вибірку в рамках вибраного типу за кількістю одиниць спостереження.

Для забезпечення рівності умов в експериментальних і контрольних класах слід:

- залучити до проведення занять у групі одного вчителя;
- визначити експериментальним більш слабкий клас чи групу;
- обмінювати місцями у кожній наступній серії дослідів експериментальні та контрольні класи (групи);
- розділити склад учнів на кількісно однакові (співрозмірні) групи за рівнем успішності чи іншими важливими для експерименту ознаками.

Методика проведення педагогічного експерименту

I. Констатуючий, навчальний, контролюючий та порівняльний експерименти

Такі види експерименту, як констатуючий, навчальний, контролюючий складаються з трьох етапів [3]:

- початковий контроль знань, умінь та навичок;
- вплив на досліджуваних визначеним новим фактором;
- підсумковий контроль знань, умінь та навичок.

Під час проведення порівняльного експерименту необхідно:

- вирівняти умови навчальної роботи в експериментальних та контрольних групах;
- визначити початковий рівень знань, умінь та навичок учнів в обох групах;
- провести навчальну роботу в експериментальних групах з введенням експериментального фактору, а в контрольних групах без нього;
- визначити рівень знань, умінь та навичок учнів після проведення експерименту, знайти середні показники груп;
- в обох випадках вирахувати із середнього показника остаточних знань середній показник початкових знань;
- вирахувати порівняльну ефективність експериментального фактору.

Під час планування педагогічного експерименту досліднику необхідно визначити:

- кількість учасників експерименту;
- способи відбору учасників експерименту;
- кроки проведення експерименту;
- достовірність одержаних результатів;
- правильність інтерпретації одержаних результатів.

План експерименту повинен включати:

- мету і завдання експерименту;
- місце і час проведення експерименту, його обсяг;
- характеристику учасників експерименту;
- опис матеріалів, що використовуватимуться в експерименті;
- опис методики проведення експерименту;
- методику спостереження за ходом експерименту;
- опис методики обробки результатів експерименту;
- опис методики інтерпретації результатів експерименту.

Для забезпечення репрезентативності експериментальних та контрольних груп слід застосовувати базові способи відбору.

II. Формувальний експеримент

Підготовка формувального експерименту передбачає дотримання такої послідовності дій:

- розробка плану-програми;
- вибір засобів проведення експерименту та вимір його результатів;
- обробка та аналіз експериментальних даних;
- установа адекватності одержаних висновків педагогічній реальності.

План-програма містить:

- робочу гіпотезу;
- методику експерименту;
- перелік необхідних матеріалів;
- список виконавців;
- календарний план роботи.

Важливим у плануванні експерименту, є вибір незалежної змінної (причини) та залежної змінної (наслідку). Їх причинно-наслідкові відношення розкриваються в робочій гіпотезі, але для експериментального вивчення зв'язок змінних (залежних і незалежних) має бути операціоналізованим – переведеним з теоретичної форми припущення на емпіричний рівень, це вимагає конкретизації: що саме і як буде спостерігатися та перевірятися в складних реальних педагогічних процесах, які факти і як будуть збиратися.

Оскільки об'єкти педагогічних досліджень (учні, класи тощо) постійно змінюються у навчально-виховному процесі, з ними не можна проводити експеримент двічі: спочатку без введення активного фактору впливу, а потім з ним. Адже ті самі учні у повторному експерименті будуть дещо іншими. Тому в практиці педагогічних досліджень, як правило, використовується паралельний експеримент: обираються по можливості два однорідних об'єкти (наприклад, два класи чи групи) – експериментальний і контрольний. В експериментальній групі вводиться в дію активний фактор впливу, а в контрольній групі – навчальний процес залишається незмінним. Спостерігаються і зіставляються два об'єкти, причому як і до початку експерименту, так і після нього. Це дає можливість порівняти вихідні та кінцеві характеристики досліджуваного педагогічного явища і таким чином довести ефективність проведеного експерименту.

Дані паралельного експерименту зручно фіксувати у наступній таблиці:

Групи	Дані до експерименту	Експериментальні умови	Дані після експерименту	Статистичні характеристики
Експериментальна				
Контрольна				

Для підвищення об'єктивності результатів дослідження, а також виключення впливу особливостей того чи іншого класу проводиться перехресне вивчення, під час якого послідовно змінюються експериментальні класи. Умовою одержання об'єктивних даних є вирівнювання експериментального та контрольного об'єктів за тими факторами, які можуть впливати на результати дослідження (наприклад, рівень успішності в класі, вік учнів, їх попередня підготовка, умови проведення навчально-виховного процесу тощо).

В окремих випадках як виняток проводиться послідовний експеримент, що ґрунтується на вивченні одного й того ж об'єкта двічі: без введення активного фактору впливу і з його введенням. У такому випадку необхідно довести, що в першому варіанті експериментальних дій характеристики об'єкта не змінились,

тобто дії виявились нерезультативними. А в іншому – введення певного експериментального фактору змінило ситуацію, що й засвідчує ефективність педагогічного впливу.

Можливим є також псевдопаралельний експеримент, коли порівнюються дані аналогічних об'єктів, одержані в минулому році (без введення активного фактору) й дані поточного року (з його введенням). Використання такого експерименту потребує пояснення, що умови, в яких відбувалася експериментальна робота, були однаковими, тобто пасивні фактори не зазнали змін за цей час. Планування псевдопаралельного експерименту можна вважати виправданим, коли бракує кількості учнів для формування контрольної групи.

Методично формувальний експеримент реалізується в такий спосіб.

До початку експериментального дослідження проводиться констатуючий експеримент, в якому з'ясовується стан "предмета дослідження". Констатуючий експеримент свідчить, що до початку спеціального навчання "предмет дослідження" представлений в навчальній діяльності учнів не в повній мірі або зовсім не представлений.

Для організації експериментального навчання виділяється ряд компонентів навчальної діяльності, які підлягають формуванню, стають предметом засвоєння для учнів. Формувальний експеримент конструюється таким чином, що дослідник здійснює функцію управління процесом формування виділених "параметрів" (компонентів) навчальної діяльності. Послідовно вводячи ці параметри, формувальний експеримент практично реалізує так звану схему факторного планування.

Види формувального експерименту можна умовно поділити на лабораторні і класні. У кожній із цих груп можливе виділення індивідуальних та групових форм проведення формувального експерименту.

Дані індивідуального формувального експерименту не можуть розглядатися як остаточні, вони повинні поглиблюватися результатами власного формувального експерименту. Засобами власного формувального експерименту повинні розкриватися специфічні особливості засвоєння учнями того або іншого навчального матеріалу і формування в них компонентів навчальної діяльності в умовах навчання в класному колективі, в активному співробітництві з учителем та своїми ровесниками.

Формувальний експеримент дозволяє вивчати і оцінювати не лише те, що вже існує, але і те, що має існувати, оскільки він дозволяє вивчати явища в найбільш сприятливих для їх розвитку умовах. Він спрямований на забезпечення кращих результатів порівняно з тими, що досягаються в школі традиційним шляхом.

Базові способи формування репрезентативних вибірок

Для забезпечення репрезентативності експериментальних та контрольних груп застосовують такі способи відбору.

I. Випадковий відбір.

Мета вибору – отримання вибірки із загальної суми деяких явищ різними способами.

Розрізняють чотири види випадкового відбору груп:

простий випадковий відбір, при якому виписуються, наприклад, на картки всі десяті групи училищ міста, області в певній послідовності. Нехай експериментатор вирішив обмежитися двадцятьма експериментальними і двадцятьма контрольними класами. У такому випадку із пачки карток відбираються попарно картки, на кожній з яких позначена одна група. Одна група із такої пари буде експериментальна, інша – контрольна. Вибірку роблять до тих пір, доки не отримують двадцять пар карток.

механічний відбір, під час якого виписується послідовний ряд номерів груп, а над ними записуються випадкові числа.

Наприклад,

Номер групи	1	2	3	4	5	6	7
Випадкові числа	4	43	55	2	76	21	11

Вибирають за порядком найменші пари випадкових чисел і відповіді їм номери груп; група, що відповідає меншій цифрі, буде експериментально, а інша – контрольною.

У даному випадку:

Випадкові числа	Номер експериментальної групи	Номер контрольної групи
2; 4	4	1
11; 21	7	6
43; 55	2	3

відбір на основі таблиць випадкових чисел, коли в сукупність вибірки береться всі ті групи, номер яких співпадає з випадковими числами з таблиці з двома останніми цифрами цих чисел.

Наприклад: Послідовність чисел, взятих із середини таблиці:

73327, 19485; 79302; 94316; 11998.

Номери вибраних груп, що співпадають з двома останніми цифрами цих чисел:

27 (Е), 85 (К), 2 (Е), 16 (К), 98 (Е),

де Е – експериментальна, а К – контрольна групи.

Серійний відбір, коли досліджувана сукупність поділяється на частини, і вибірку проводять із кожної частини окремо за допомогою описаних способів.

Наприклад, в одну серію включають групи всіх спецшкіл, в іншу – групи сільських шкіл, у третю – міських шкіл. Із кожної серії відбирається для експерименту бажана кількість груп.

II. Відбір на основі попередньо визначеної ознаки.

Під час цього способу дослідник попередньо визначає скільки груп (учнів) він повинен вибрати для експерименту із числа тих, хто працює (навчається) в різних умовах.

Наприклад, перед проведенням експерименту експериментатор ознайомлюється зі структурою груп певної спеціальності області, країни і встановлює, що 16% із них – спецучилища, 14% – групи маленьких міських училищ; 18% – групи районних центрів. Дослідник планує провести експеримент в 12 групах (300 студентів) і порівняти одержані результати з результатами 12 контрольних груп. Для того, щоб набрати групи за способом відбору на основі попередньо визначеної ознаки, необхідно відібрати для експериментальних груп 16% (2 групи) із числа спецучилищ, 24 % (3 групи) із звичайних училищ столиці і т.д., у такий спосіб відбираються і контрольні групи.

Вказівки до написання рецензії

Рецензія - це письмовий відгук, що містить критичний аналіз та оцінку наукової праці (кваліфікаційної роботи, дисертації, монографії, наукової статті тощо).

Наукова рецензія виконує інформативну та оціночну функції, тобто передбачає інформування й ознайомлення з науковою працею; оцінювання та осмислення в науковому соціумі певного знання.

Особливість рецензії полягає у вмінні спілкуватися, вести діалог (часто уявний) між рецензентом та автором твору, рецензентом і читачами. Автор рецензії може виявляти свої особистісні цінності, він виступає аналітиком чи полемістом, який зі знанням справи оцінює первинний документ, висуває свої зауваження, подає поради, рекомендації, ініціює науковий діалог.

Написання рецензії вимагає передусім уважного вивчення наукової роботи, оцінки її сильних і слабких сторін, переваг та недоліків, визначення актуальності теми, наукової новизни результатів дослідження, їх затребуваність з огляду на потреби сучасної науки та практики.

Для досягнення успішного результату при написанні рецензії доцільно користуватись наступним алгоритмом.

- † Необхідно спочатку зрозуміти, яку **наукову проблему** намагається вирішити автор. Слід розуміти, що наукова проблема – це форма знання, змістом якої є те, що ще не пізнано людиною, але треба

пізнати, або те, що суперечить наявному рівню знань і вимагає узгодження з іншими елементами наукової системи.

- † Потрібно з'ясувати **мету** даної наукової праці та поставлені дослідником **завдання**. Чи відповідають вони розглянутій у праці науковій проблемі? Чи дозволяють вони її вирішити повністю або в окремих аспектах?
- † Які наукові методи використовує дослідник і для яких аспектів дослідження? Чи обґрунтовано використання цих методів, чи є вони придатними для вирішення даної наукової проблеми?
- † На яку **джерельну базу** спирається автор? Чи вважаєте Ви її достатньою? Оцініть достовірність наведених джерел, доцільність їх використання та ступінь самостійності положень, виловлених автором дослідження. На цьому етапі роботи необхідно опрацювати (по можливості, повністю) наведений у роботі бібліографічний список, з'ясувати ступінь наукової розробленості проблеми та оцінити власний внесок автора.
- † Які припущення робить автор, чи висуває він наукові **гіпотези** або **ідеї**? Які докази він наводить на користь своїх ідей? Чи має автор проблеми з аргументацією?
- † Які **висновки** робить автор? Чи відповідають вони поставленим завданням? Чи можна вважати їх істинними? Чи володіють результати дослідження науковою новизною? Чи є вони достатньо обґрунтованими?
- † Яка Ваша думка щодо цінності проведеного дослідження? Чи можуть його результати бути використані в практичній діяльності? Яким чином? Чи можуть висновки автора стати підґрунтям для подальших наукових розробок?

Після того, як отримано вмотивовані відповіді на всі поставлені питання, можна приступити до написання рецензії. Слід пам'ятати, що написання рецензії вимагає часу – це продуманий розгляд тексту після неодноразового його перечитання.

Як особливий тип тексту рецензія має певні **особливості**:

- як і всі інші типи наукового тексту, рецензія має специфічне оформлення, що зумовлене сферою її застосування;
- рецензія містить оцінки, позитивні або ж негативні; вони обов'язково мають бути обґрунтовані й аргументовані.

З огляду на те, що наукова рецензія містить оцінки, їх слід подавати відповідно до правил комунікації. Не дозволяється негативні оцінки висловлювати в різкій формі, без належних доказів; не дозволяється висловлювати негативні оцінки до авторів наукової роботи, а лише до матеріалу викладення.

Структура рецензії на кваліфікаційну роботу така.

Рецензія
на кваліфікаційну роботу
«Тема кваліфікаційної роботи»
здобувача II (магістерського) рівня вищої освіти
(ПІБ)
факультету математики та інформатики
ЧНУ імені Юрія Федьковича

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню _____

У зв'язку з цим вважаю, що тематика кваліфікаційної роботи «Тема кваліфікаційної роботи» здобувача II (магістерського) рівня вищої освіти (ПІБ) є (не є) актуальною, одержані в ній результати є (не є) новими, (не) важливими та (не) цікавими для фахівців у галузі (назва галузі). Робота оформлена з (не) дотриманням вимоги (такого-то положення), заслуговує оцінки "оцінка".

Рецензент
д-р пед. наук, проф. _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

«__» _____ 202__ р.

Вказівки до написання звіту

При підготовці звіту про проходження науково-педагогічної практики слід врахувати наступні вимоги.

1. *Структура звіту*: титульний лист, зміст, вступ, основна частина, висновки, список літератури, додатки (якщо є).

2. *Вимоги до наповнення змісту звіту*:

2.1. *Вступ*: загальна інформація про вид практики та відомості про базу практики.

2.2. *Основна частина*: короткий опис результатів виконання основних завдань практики та пророблену роботу згідно з планом проходження практики.

2.3. *Висновки*: перелік основних результатів виконаної роботи, пропозиції щодо їх використання.

3. *Правила оформлення звіту.* Звіт оформляється на одній стороні аркуша формату А4 з дотриманням наступних розмірів полів: ліве – 30мм, праве – 10мм, верхнє і нижнє – 20мм. Звіт може бути оформлений з використанням комп'ютера. Сторінки звіту нумерують арабськими цифрами. Номер проставляють в правому верхньому кутку сторінки. На титульній сторінці номер не ставиться, але включають його в загальну нумерацію сторінок. Нумерація сторінок – наскрізна, включаючи таблиці, ілюстрації, схеми та інше. Текст основної частини за потреби поділяють на розділи, підрозділи та пункти (їх не потрібно починати кожен з нової сторінки окремо). Титульна сторінка є першою сторінкою звіту й оформляється згідно із затвердженим зразком.

4. Кожна сторінка звіту (окрім, можливо, змісту та вступу) повинна бути заповнена щонайменше на 80%.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про проведення практики студентів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (затверджене Вченою радою ЧНУ ім. Ю. Федьковича 31 серпня 2020 року, протокол № 7)) Збірник нормативних документів ЧНУ_2021.pdf - Google Диск (ст. 113).
2. Літовченко В.А. *Методологія й організація наукових досліджень* : навч. посіб. Чернівці : ЧНУ, 2023. 256 с.
3. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. *Методологія науково-педагогічних досліджень* : підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.
4. Григоруک П. М., Хрущ Н. А. *Методологія і організація наукових досліджень* : навч. посіб. Київ : Кондор, 2017. 206 с.
5. *Педагогічний експеримент* : навч.-метод. посіб. / укладач О. Е. Жосан. Кіровоград : Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. 72 с.
6. Гончаренко С.У. *Педагогічні дослідження* : методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
7. Кловак Г.Т. *Основи педагогічних досліджень* : навч. посіб. Чернігів : Чернігівський державний центр науково-технічної і економічної інформації, 2003. 260 с.
8. Башкір О.І. *Методологія науково-педагогічного дослідження та презентація його результатів* : навч.-метод. посіб. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. 93 с.
9. Медвідь В.Ю., Данько Ю.І., Коблянська І.І. *Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях)* : Навч. посіб. Суми : СНАУ, 2020. 220 с.
10. Староста В.І., Товканець Г.В. *Методологія та методи науково-педагогічних досліджень* : Навч.-метод. посіб. Мукачево : МДУ, 2015. 64 с.
11. Тимкова В.А. *Українська мова в науці* : Навч. посіб. Вінниця: ВВ ВНАУ, 2018. 212 с.

12. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : Навч. посіб. з алгоритм. приписами. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учб. літер., 2009. 392 с.
13. Важинський С.Є., Щерак Т.І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми : СумДПУ, 2016. 260 с.
14. Швець Ф.Д. Методологія та організація наукових досліджень : Навч. посіб. Вінниця : НУВГП, 2016. 151 с.
15. Бірта Г.О., Бургу Ю.Г. Методологія і організація наукових досліджень : Навч. посіб. Київ : Центр учб. літер., 2014. 142 с.
16. Prathapan K. Research Methodology for Scientific Research. Dreamtech Press, 2019. 272 p.
17. Панішев А.В. Методологія наукових досліджень : Навч. посібн. Житомир : ЖДТУ, 2013. 148 с.
18. Краус Н.М. Методологія та організація наукових досліджень : Навч.-метод. посібн. Полтава : Оріяна, 2012. 180 с.
19. Демківський А.В., Безус П.І. Основи методології наукових досліджень : Навч. посібн. Київ : Акад. муніцип. упр., 2012. 276 с.

ДОДАТКИ:

1. Бланк індивідуального плану проходження практики

ЗАТВЕРДЖЕНО

Завідувач кафедри диференціальних
рівнянь ЧНУ ім. Юрія Федьковича

_____ Владислав ЛІТОВЧЕНКО

« ___ » _____ 202__ р.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН

проходження науково-педагогічної практики

здобувачем II (магістерського) рівня вищої освіти ЧНУ

у період з « ___ » _____ 202__ р. по « ___ » _____ 202__ р.

_____
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача)

№ з/п	Заплановані заходи	Термін виконання
1	2	3

Студент-практикант _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Керівник практики _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

« ___ » _____ 202__ р.

2. Бланк титульної сторінки звіту про практику

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет математики та інформатики

Кафедра диференціальних рівнянь

Звіт

про проходження науково-педагогічної практики

на базі факультету математики та інформатики ЧНУ імені Юрія Федьковича

Виконала: студентка 5 курсу 508 групи (денної форми навчання)

_____ *Іваненко Ірина Іванівна*

(підпис, прізвище, ім'я по-батькові студента)

Дата складання звіту: 17 листопада 202 р.

Керівник практики: _____ *доц. Петренко П.П.*

(підпис)

Чернівці – 202__ р.

3. Форма щоденника практики та зразок ведення записів у ньому

1. Титульна сторінка щоденника:

ЩОДЕННИК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

студента-практиканта _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

5 курсу 508 групи (денної форми навчання) факультету математики та інформатики спеціальності _____

Практика проходила на факультеті математики та інформатики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(повна назва навчального закладу)

з _____ по _____ 202__ року

Керівник практики _____

2. Наступна сторінка щоденника:

ПЛАН НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Зміст запланованої роботи	Дата	Відмітка про виконання

3. Наступні сторінки щоденника:

Тут у хронологічному порядку наводиться інформація про виконану роботу при проходженні практики.

Підпис студента-практиканта

Зразок ведення записів у щоденнику практики

Понеділок, 01 вересня 202__ року

15:00-16:00. Наставча нарада з питань проходження науково-педагогічної практики.

16:00-16:30. Інструктаж з охорони праці та безпеки життєдіяльності.

Середа, 03 вересня 202__ року

14:30-15:00. Знайомство з сайтом кафедри диференціальних рівнянь.

15.00-16.00. Знайомство з інформацією про науково-педагогічний склад кафедри диференціальних рівнянь та її науково-дослідною тематикою.

Коротко, у двох-трьох реченнях, щоразу описуємо зміст виконаної роботи.

4. Форма програми педагогічного експерименту

ЗАТВЕРДЖЕНО

Завідувач кафедри диференціальних
рівнянь ЧНУ ім. Юрія Федьковича

_____ Владислав ЛІТОВЧЕНКО

« ____ » _____ 202__ р.

ПРОГРАМА педагогічного експерименту

« _____ »
(тема)

1	Автор	
	ПІБ	
	Контактні дані	
	Заклад освіти	
	Кваліфікаційна категорія	
2	Науковий керівник	
	ПІБ	
	Контактні дані	
	Місце роботи, посада	
	Кваліфікаційна категорія	
3	Опис освітньої інновації	
4	Об'єкт дослідження	
5	Предмет дослідження	
6	Робоча гіпотеза	
7	Мета дослідження	
8	Завдання дослідження	
9	База проведення експерименту	
10	Терміни проведення експерименту	
11	Організаційне забезпечення експерименту	
12	Науково-методичне забезпечення експерименту	
13	Дидактичне забезпечення експерименту	
14	Кадрове забезпечення експерименту	

15	Матеріально-технічне забезпечення експерименту				
16	Перспективний план проведення експерименту				
№ п/п	Етапи	Зміст роботи	Очікувані результати	Відповідальний	Термін виконання

Автор експерименту _____
 (підпис) (прізвище, ініціали)

Науковий керівник _____
 (підпис) (посада, прізвище, ініціали)

« ___ » _____ 202__ р.

5. Відгук-характеристика керівника практики

ЗАТВЕРДЖЕНО

Завідувач кафедри диференціальних рівнянь ЧНУ ім. Юрія Федьковича

_____ Владислав ЛІТОВЧЕНКО

« ___ » _____ 202__ р.

ВІДГУК-ХАРАКТЕРИСТИКА КЕРІВНИКА ПРАКТИКИ

Здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти (П.І.Б.) за період проходження науково-педагогічної практики зарекомендував/ла себе як _____

_____

_____

_____

ВИСНОВОК: (П.І.Б.) виконав/ла (не виконав/ла) індивідуальний план науково-педагогічної практики в повному (не повному) обсязі; рекомендовано (не рекомендовано) до захисту з оцінкою _____.

Керівник практики _____
 (підпис) (посада, прізвище, ініціали)

« ___ » _____ 202__ р.

6. Інструкція з охорони праці та безпеки життєдіяльності

1. Загальні вимоги безпеки

Згідно з законом України «Про охорону праці» умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовується працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів з охорони праці.

Студент зобов'язаний:

- знати й виконувати вимоги цієї інструкції та нормативних актів про охорону праці, пожежної безпеки (правила поведіння з машинами, механізмами, устаткуванням, користуватися засобами колективного та індивідуального захисту);
- додержуватись правил внутрішнього трудового розпорядку бази практики;
- дбати про особисту безпеку та здоров'я, а також про безпеку та здоров'я оточуючих людей в процесі виконання будь-яких робіт чи під час перебування на базі практики;
- виконувати лише ту роботу, яка доручена керівником практики від бази практики та установи, де пройшов інструктаж, навчання та перевірку знань з питань охорони праці;
- не приступати до практики у стані алкогольного, наркотичного або медикаментозного сп'яніння, хворобливому та стомленому стані;
- не знаходитись на практиці у позаурочний час без відповідного дозволу керівника від бази практики.

Студент несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог.

Дана інструкція вміщує основні вимоги охорони праці для здобувачів освіти. Кожен студент повинен знати та виконувати всі вимоги, які викладені в цій інструкції.

- Забезпечення безпечних умов праці на період проходження практики покладається на керівництво бази практики.
- Робочі місця студентів-практикантів повинні відповідати програмі практики та вимогам охорони праці.
- Керівникам практики студентів на базі практики наказом призначаються працівники з провідних фахівців.
- Керівники від бази практики повинні:

- забезпечити своєчасне та якісне навчання студентів з питань безпеки праці і проведення інструктажів практикантів з охорони праці та безпеки життєдіяльності;
  - організувати наради з працівниками бази практики з питань безпеки праці практикантів;
  - проводити з практикантами просвітницькі бесіди з питань охорони праці;
  - здійснювати нагляд за безпекою праці практикантів і систематично інформувати керівництво бази практики про стан умов праці студентів на їх робочих місцях.
- Керівники практики від ЗВО зобов'язані контролювати умови праці студентів, їх інструктування, виконання студентами вимог охорони праці, а також організувати проведення для них лекцій, бесід з охорони праці та безпеки життєдіяльності.

2. Вимоги перед початком роботи

- 2.1. Бази практики надають студентам місця практики, які забезпечують найбільшу ефективність її проходження та призначають керівниками практики досвідчених фахівців.
- 2.2. Студенти, які прибувають на базу практики, допускаються до роботи тільки після проходження інструктажів з охорони праці (вступний та первинний інструктаж на робочому місці). Інструктажі повинні бути проведені відповідальними особами з охорони праці на базі практики з підписом у спеціальному журналі.
- 2.3. При проходженні вступного інструктажу студент повинен ознайомитись з основними положеннями чинного законодавства про працю, виробничої санітарії та охорони праці, правилами внутрішнього трудового розпорядку даної бази практики, вимогами охорони праці по організації роботи та утримання робочих місць, правилами електробезпеки; надання першої допомоги при враженні електрострумом, правилами дій під час аварій та нещасних випадків. Вступний інструктаж проводиться в робочий час відповідальною особою бази практики.

3. Вимоги безпеки під час роботи

- 3.1. Адміністрація бази практики під час проходження практики повинна проводити з студентами всі встановлені види інструктажів, знайомити їх з технічними засобами безпеки й правилами їх експлуатації; надавати їм допомогу в опануванні безпечними прийомами праці; проводити контроль за безпечним виконанням робіт; консультувати з питань охорони праці, за необхідності інформувати керівника практики від університету при виявленні порушення студентами вимог охорони праці.
- 3.2. Студент-практикант під час проходження практики повинен:
  - додержуватись інструкції з охорони праці;

- виконувати правила внутрішнього розпорядку та правила особистої гігієни;
- у випадку виникнення аварійної чи небезпечної ситуації необхідно інформувати про це керівника робіт, керівників практики та адміністрацію бази практики.

Студент, який під час практики займає штатну інженерно-технічну посаду, посаду керівника або спеціаліста відділів та управлінь органів державної влади повинен:

- навчати, інструктувати підлеглих працівників безпечним методам і навичкам праці, стежити за додержанням правил й інструкцій з охорони праці та виробничої санітарії;
- забезпечити правильну та безпечну організацію робочих місць, чистоту та порядок на відведених йому ділянках, не допускати порушення технологій виробництва;
- стежити за станом розташування захисних засобів;
- здійснювати постійний облік порушень охорони праці у щоденнику практики, вживати заходів щодо їх усунення, розробляти заходи та пропозиції щодо поліпшення умов праці та охорони праці, пропонувати їх адміністрації;
- при виконанні робіт мати на всі їх види інструкції з охорони праці та постійно їх додержуватись. Кожному працівникові необхідно видати інструкцію з охорони праці згідно з виконуваною роботою.

4. Вимоги безпеки в аварійних ситуаціях

У разі отримання травми необхідно довести до відома керівника практики від університету, завідувача випускової кафедри, відділ охорони праці.

Кожен студент повинен вміти надати долікарську допомогу при травмах і враженні електричним струмом. У приміщенні, де працює студент, мають бути засоби для надання першої медичної допомоги (аптечка, транспортні шини, засоби дезінфекції тощо). У всіх ситуаціях аварії зберігати обставини, при яких вона виникла. Надавши потерпілому першу допомогу, необхідно сповістити керівників практики про обставини.

5. Вимоги безпеки по закінченні роботи

- 5.1. Після закінчення робочого часу практикант повинен додержуватись діючих загально прийнятих правил поведінки. Забороняється купатися у водоймах, річках або в каналах меліоративної мережі. Купатися дозволяється тільки у спеціально відведених місцях.
- 5.2. Після закінчення практики студент повинен здати робоче місце керівнику практики від бази практики згідно з діючими вимогами, оформити необхідну

звітну документацію з практики та повідомити адміністрацію про від'їзд з бази практики.

- 5.3. У звіті про практику відобразити питання про дотримання вимог охорони праці та безпеки життєдіяльності на базі практики загалом і зокрема на робочому місці.

6. Дії на випадок пожежі

У разі виявлення пожежі чи ознак горіння кожен студент зобов'язаний:

- негайно повідомити про це зателефонувавши на номер 1-01 в Державну службу надзвичайних ситуацій. При цьому необхідно назвати адресу об'єкту, вказати кількість поверхів будівлі, місце виявлення пожежі, наявність там людей та назвати своє прізвище;
- вжити за можливості заходів для евакуації людей, гасіння чи локалізації пожежі та збереження матеріальних цінностей;
- за потреби викликати інші аварійно-рятувальні служби (медичну, газорятувальну тощо).

7. Повідомлення про нещасні випадки, їх розслідування та облік

Про кожний нещасний випадок очевидець студент, який його вивив, або сам потерпілий студент, повинні доповісти безпосередньо завідувачу випускової кафедри та у відділ охорони праці, і вжити заходів для надання долікарської допомоги.

Керівник, у свою чергу, зобов'язаний:

- терміново організувати медичну допомогу потерпілому та його доставку до лікувально-профілактичного закладу, а також повідомити про це адміністрацію;
- зберегти до прибуття комісії з розслідування обстановку на робочому місці та устаткування у такому стані, у якому вони були на момент виникнення події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю йому та оточуючим і не призведе до більш важких наслідків), а також вжити заходів до недопущення подібних випадків у ситуації, що склалася.

8. Заходи надання першої допомоги

При наданні першої допомоги потрібно керуватись наступними принципами: правильність, доцільність, швидкість, продуманість, рішучість та спокій. При цьому:

- усунути вплив на організм факторів, що загрожують потерпілому;
- оцінити стан потерпілого, визначити характер і тяжкість травми, з'ясувати що становить найбільшу загрозу для життя потерпілого, та послідовність заходів щодо його врятування;

- виконати необхідні дії щодо порятунку потерпілого в порядку терміновості (забезпечити прохідність дихальних шляхів, провести штучне дихання, зовнішній масаж серця, зупинити кровотечу, іммобілізувати місце перелому, накласти пов'язку тощо);
- викликати швидку медичну допомогу чи лікаря, або вжити заходів для транспортування потерпілого до найближчої медичної установи;
- підтримувати основні життєві функції потерпілого до прибуття медичного працівника, пам'ятаючи, що зробити висновок про смерть потерпілого має право лише лікар.

Людина, яка надає першу допомогу, повинна знати основні ознаки життєвоважливих функцій організму людини, загальні принципи надання першої долікарської допомоги та її прийоми стосовно характеру отриманих потерпілим ушкоджень.

Людина, яка надає першу допомогу, повинна вміти:

- оцінити стан потерпілого й визначити, якої допомоги насамперед той потребує;
- забезпечити вільну прохідність верхніх дихальних шляхів;
- виконати штучне дихання із рота в рот або із рота в ніс та зовнішній масаж серця, й оцінити їх ефективність;
- зупинити кровотечу накладанням джгута, стисної пов'язки або пальцевим притискуванням судин;
- накласти пов'язку при ушкодженні (пораненні, опіку, відмороженні, забитті);
- іммобілізувати ушкоджену частину тіла при переломі кісток, важкому забої, термічному ураженні;
- надати допомогу при тепловому і сонячному ударах, утопленні, отруєнні, блюванні, втраті свідомості;
- використати підручні засоби при перенесенні, навантаженні й транспортуванні потерпілого;
- визначити необхідність вивезення потерпілого автомобілем швидкої допомоги чи попутнім транспортом;
- користуватися аптечкою медичної допомоги.

Перша допомога при враженні електричним струмом

Для того, щоб звільнити потерпілого від дії електричного струму, необхідно швидко вимкнути ділянку електричної мережі або електрообладнання, до якого торкається потерпілий. Якщо вимкнення здійснити неможливо, звільнити потерпілого від дії електричного струму можна відтягнувши його від джерела струму або ж відкинувши електропровід від потерпілого (якщо він торкається його). При цьому, людині, яка надає допомогу, необхідно дотримуватись правил безпеки, щоб самій не потрапити під дію електричного струму, звертаючи особливу увагу на напругу, під яку потрапив потерпілий. У

разі напруги до 1000 В електропровід від потерпілого можна відкинути сухою дерев'яною палицею або шматком дошки. Можна також перерубати електропровід сокирою. Відтягти потерпілого від джерела струму можна руками, надягнувши діелектричні рукавиці чи накинувши на них сухий одяг. Краще при цьому стати на дошку, одяг чи іншу неструмопровідну підстилку.

У разі напруги понад 1000 В для звільнення потерпілого можна використовувати лише ізолюючу штангу або ізолюючі кліщі, одягнувши діелектричні рукавиці та взувши діелектричні боти.

Звільнивши потерпілого від дії електричного струму, необхідно якнайшвидше визначити вид і ступінь електротравми і, залежно від цього, надавати першу долікарську допомогу, а також викликати медичну допомогу чи доставити потерпілого до медичного закладу. Необхідно пам'ятати, що людину, яка отримала електротравму не можна залишати без догляду доки її не огляне лікар, оскільки в неї можливий розвиток негативних процесів, що можуть призвести до зупинки серця.

Перша допомога при пораненні

Будь-яка рана може бути забруднена мікроорганізмами, що знаходяться на предметі, який поранив або на шкірі потерпілого, а також на руках людини, яка надає допомогу чи на забрудненому перев'язочному матеріалі та ін. Для уникнення зараження правцем особливо слід приділити увагу ранам, які забруднені землею. Термінове звернення до лікаря та введення протиправцевої сироватки запобігає цьому захворюванню.

Для того, щоб уникнути забруднення рани під час перев'язки, людина, що допомагає потерпілому, повинна начисто з милом вимити руки, а якщо зробити це неможливо, потрібно обробити руки антисептиком (йодом, зеленкою тощо). Торкатися самої рани навіть вимитими руками не дозволяється.

При наданні першої допомоги необхідно суворо дотримуватись наступних правил:

- забороняється промивати рану водою або будь-яким лікарським розчином, засипати порошком чи змашувати мазями, оскільки все це викликає загноєння рани;
- не можна витирати з рани пісок, землю та інше забруднення, бо при цьому можна ще глибше забруднюючі речовини втерти в рану та викликати її зараження;
- не можна видаляти з рани згустки крові, бо цим можна викликати сильну кровотечу;
- не можна замотувати рану ізоляційною стрічкою.

Для надання першої допомоги при пораненні слід відкрити індивідуальний медичний пакет, накласти його перев'язочний матеріал на рану та зав'язати її бинтом.

Індивідуальний пакет слід розривати так, щоб не торкатися руками його перев'язувальної частини.

Якщо індивідуального пакету немає в наявності, то можна скористатися чистою носовою хустинкою, або чистою полотняною тканиною попередньо обробивши рану йодом.

Перша допомога при кровотечах

Для зупинки кровотечі необхідно:

- підняти поранену кінцівку вгору;
- рану, з якої тече кров, необхідно закрити перев'язувальним матеріалом, складеним у клубок, і притиснутим, не торкаючись руками до самої рани, та потримати його протягом 4-5 хв. Якщо кровотеча зупинилася, то, не знімаючи накладеного матеріалу, поверх нього накласти щільну пов'язку;
- при сильній кровотечі, яку не можна зупинити пов'язкою, застосовується стискання кровоносних судин, що живлять поранену ділянку тіла, за допомогою згинання кінцівки в суглобах, а також, пальцями, джгутом або закруткою.

При великій кровотечі необхідно терміново викликати лікаря.

Перша допомога при переломах, вивихах, ударах

При переломах, вивихах основне завдання першої допомоги – надати пошкодженій частині тіла найбільш зручне та спокійне положення. Це правило є обов'язковим не тільки для усунення больових відчуттів, але й для запобігання ряду додаткових пошкоджень навколишньої тканини.

При вивиху потерпілого необхідно якомога швидше доставити до медичного закладу, де йому вправлять суглоб. На час транспортування потерпілого до медичного закладу на ушкоджений суглоб необхідно накласти шину чи пов'язку, що надійно фіксує вражену кінцівку. Для зменшення болю можна дати потерпілому таблетку аналгіну чи іншого знеболюючого засобу. В жодному разі не слід вправляти вивих самостійно.

При розтягуванні та розриванні зв'язок необхідно остудити місце ушкодження та припухлості, стискаючи пов'язкою для іммобілізації суглобу (у разі необхідності – накласти транспортну шину на кінцівку).

При переломі необхідно забезпечити повний спокій пошкодженої частини тіла та усунення рухливості уламків кісток у місці перелому. Для цього потрібно іммобілізувати пошкоджену частину тіла, тобто зробити її нерухомою. Це досягається накладанням утримуючої пов'язки або транспортної шини. Стандартні медичні шини бувають металеві (дротяні чи виготовлені з сітки) та дерев'яні. Для транспортної іммобілізації найкраще скористатися готовою стандартною медичною шиною. Якщо такої немає, шину слід виготовити самостійно з підручного матеріалу (палиця, шматок дошки, кори дерева, очерет тощо). Головна вимога – достатня довжина та міцність шини.

Шини найкраще накладати на оголене тіло, але якщо зняття одягу завдає біль чи створює інші проблеми, можна накласти шину поверх одягу. У випадку накладання на оголену частину тіла, шину потрібно обгорнути ватою чи тканиною, особливо там, де вона прилягає до виступів кісток. Шина повинна щільно прилягати до пошкодженої частини тіла.

Основне правило іммобілізації більшості переломів – накладена шина повинна одночасно охоплювати не менше ніж два суглоби – вище та нижче від місця перелому. У разі відкритого перелому місця навколо рани необхідно змастити йодом. На рану накладають стерильну пов'язку, а відтак, шину.

Тільки після накладання транспортної шини потерпілого з переломом кісток можна транспортувати в медичний заклад.

Навчальне видання

В.А. Літовченко

**Методичні рекомендації до організації, проведення
та проходження науково-педагогічної практики**
здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за освітньо-
професійною програмою «Інформатика та інформаційні технології в освіті»
спеціальності 014.09 - Середня освіта (Інформатика)

Методичні рекомендації

Відповідальний за випуск
Ольга МАРТИНЮК

Літературний редактор
Оксана КОЛОДІЙ

Технічний редактор
Параска ЛІТОВЧЕНКО

Підписано до друку 06.07.2024. Формат 60x84/16.

Електронний варіант. Умов.-друк. арк. 14,0.

Обл.-вид. арк. 15,1. Зам. Н-052.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.

58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002